

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра загальноправових дисциплін

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

«КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ШАХРАЙСТВО В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ»

Студента 2 курсу, 8 м групи,
спеціальності 081 «Право»,
спеціалізації «Правове
забезпечення безпеки
підприємницької діяльності

Гриця

Василя Петровича

_____

підпис

Науковий керівник

к.ю.н., доцент

Корягіна

Анжела Миколаївна

_____

підпис
керівника

Гарант освітньої програми,

к.ю.н., професор

Крегул Юрій

Іванович

_____

підпис

Київ 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШАХРАЙСТВО	8
1.1. Визначення сутності та основних характеристик шахрайства	8
1.2. Історичні особливості становлення та розвитку кримінальної відповідальності за шахрайство	22
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	35
РОЗДІЛ 2. ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ ШАХРАЙСТВА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ОКРЕМИХ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ	37
2.1. Об'єкт та об'єктивна сторона шахрайства.....	37
2.2. Суб'єкт та суб'єктивна сторона шахрайства	46
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	54
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШАХРАЙСТВО.....	56
3.1. Основні та кваліфіковані ознаки шахрайства	56
3.2. Види покарань за шахрайство	66
3.3. Шляхи удосконалення відповідальності за здійснення шахрайства ..	73
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	88
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	91
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	96
ДОДАТКИ	106

ВСТУП

Шахрайство є доволі розповсюдженим способом незаконного заволодіння чужим майном. Винахідливість злочинців не знає меж і нові способи позбавити людину її грошей чи майна виникають постійно. Шахраї вчиняють свої дії на вулиці, в інтернеті, по телефону, і навіть приходять додому до жертви. Шахрайство відоме людству з давніх-давен, воно існує практично з тих пір, як з'явилося життя на землі. В більшості країн світу шахрайство розглядається в законодавстві як злочин проти власності. Із стародавніх часів і до сьогодні власність була та залишається ключовим економіко-правовим чинником, без якого неможливе існування будь-якого суспільства. Охорона власності є одним з основних пріоритетів кожної цивілізованої держави. Про це зазначається і у Конституції України, де вказано, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, усі суб'єкти права власності рівні перед законом (ст. 13), ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, це право є непорушним (ст. 41). У свою чергу, Кримінальний кодекс (КК) України встановлює відповідальність за злочини проти власності, що сприяє зміцненню економічних основ суспільства та покращенню добробуту і безпеки рівня життя населення.

Розвиток високих технологій та науково-технічного прогресу впливають на зростання інтелектуального рівня населення. Проте, завжди знаходяться такі громадяни, які використовують сучасні досягнення науки і техніки на шкоду суспільним інтересам, вчиняючи різноманітні злочини, зокрема шахрайські посягання на власність. Останнім часом у нашій державі значно вдосконалилися прийоми ошукування людей, виникли нові види шахрайств, стали більш ефективними методики психологічного впливу на людську свідомість, створилися злочинні угруповання з шахрайською спеціалізацією тощо. Але, зміни і доповнення до кримінального законодавства з приводу надійного забезпечення охорони власності від шахрайських посягань не вносилися. А також, належним чином не урахований позитивний міжнародний, у тому числі європейський,

досвід кримінально-правової протидії шахрайству. Враховуючи євроінтеграційні прагнення нашої держави, в сучасних умовах існує потреба у виробленні конкретних пропозицій, спрямованих на вдосконалення кримінальної відповідальності за шахрайство в Україні на підставі використання позитивного європейського досвіду. Перелічені вище фактори пояснюють актуальність обраної теми дослідження.

Питанням боротьби зі злочинами проти власності вчені завжди приділяли велику увагу, про що свідчить ряд наукових праць, присвячених даній проблемі. Але, якщо такі злочини, як крадіжка, грабіж, розбій достатньо глибоко і ґрунтовно вивчалися і були висвітлені в юридичній літературі та фундаментально досліджувалися в наукових працях, то цього не можна сказати про завдання майнової шкоди шляхом обману чи зловживання довірою, відповідальність за які встановлена в ст. 190 КК України «Шахрайство».

Недостатньо розробленими є методичні та теоретико-прикладні напрями боротьби зі злочинами даної категорії. Разом з тим, дослідженням проблеми попередження, розкриття, окремих аспектів кваліфікації, причин та умов, що сприяють виникненню шахрайства, займалися такі науковці, як: О. О. Дмитрієв, Г. М. Борзенков, Е. І. Юрко, Д. Р. Шлейфер, С. М. Шиверський, Є. Г. Філатова, І. Я. Фойницький, С. А. Романов, О. В. Смаглюк, А. І. Гуров, Г. Г. Євангулов, П. П. Михайленко, М. Й. Коржанський, В. Д. Ларичев, А. К. Лебедев, Д. Червонецький та інші.

І хоча ґрунтовні теоретичні розробки у галузі кримінального права щодо злочинів проти власності, зокрема й шахрайства та способів його вчинення (обману чи зловживання довірою), здійснювала ціла низка вчених-правників (наприклад, Д. С. Азаров, В. М. Антонов, Ю. В. Баулін, І. Г. Богатирьов, Г. М. Борзенков, В. І. Борисов, Д. В. Верещагін, П. А. Воробей, Л. Д. Гаухман, В. К. Гришук, Н. О. Гуторова, О. М. Джу́жа, О. О. Дудоров, В. П. Ємельянов, М. Д. Ковбенко, О. Г. Колб, Л. М. Кривоченко, П. М. Коваленко, М. Й. Коржанський, О. М. Костенко, Г. А. Кригер, О. В. Кришевич, В. М. Кудрявцев, В. Д. Ларичев, О. В. Лисодед, В. М. Литовченко, С. Я. Лихова, Ю. І. Ляпунов, Ю. Ю. Малишева,

П.С. Матишевський, М.І. Мельник, П.П. Михайленко, В.Р. Мойсик, А.А. Музика, В.О. Навроцький, Б.С. Нікіфоров, В.І. Осадчий, М.І. Панов, К.Л. Попов, В.В. Сташис, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, В.О. Туляков, Є.В. Фесенко, П.Л. Фріс, С.С. Чернявський, В.І. Шакур та ін.), проте питання зарубіжного досвіду щодо кримінальної відповідальності за шахрайство в їх працях розглядалися частково або не розглядалися взагалі.

Тому, на підставі вищевикладеного, мета даної роботи полягає у обґрунтуванні та розкритті теоретико-методологічних особливостей кримінальної відповідальності за шахрайство та здійсненні аналізу загальних питань кримінальної відповідальності за шахрайство в Україні та іноземних державах.

Виходячи з мети дослідження, у роботі необхідно вирішити наступні завдання:

- визначити сутність шахрайства та основні характеристики його здійснення;
- дослідити історичні особливості становлення та розвитку кримінальної відповідальності за шахрайство;
- провести аналіз загальних питань кримінальної відповідальності за шахрайство в Україні та іноземних державах;
- провести дослідження щодо об'єкту та об'єктивної сторони шахрайства, а також суб'єкту та його суб'єктивної сторони;
- проаналізувати основні та кваліфіковані ознаки шахрайства;
- розглянути основні види покарань за шахрайство;
- запропонувати напрями удосконалення законодавства щодо кримінальної відповідальності за здійснення шахрайства.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти кримінальної відповідальності за шахрайство в Україні та за кордоном.

Об'єктом дослідження є суспільно-правові відносини з приводу охорони права власності.

Методи дослідження. У процесі дослідження особливостей кримінальної відповідальності за шахрайство застосовувалися загальнонаукові та спеціально-

наукові методи - порівняльно-правовий, історико-правовий, діалектичний, логіко-граматичний, соціологічний, статистичний, методи моделювання. Застосовано сукупність наукових методів і підходів, у тому числі системний, структурний, порівняльний та факторний методи.

Інформаційною базою дослідження є законодавство, нормативно-правові акти з питань дослідження особливостей кримінальної відповідальності за шахрайство, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених. Інформація, використана в процесі дослідження, містить офіційні дані Державного комітету статистики України.

Практична цінність дослідження полягає в можливості застосування його висновків та пропозицій при здійсненні реформ щодо удосконалення кримінального законодавства у сфері шахрайства та злочинів проти власності.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження були опубліковані в збірнику КНТЕУ, а саме стаття на тему: «Кримінальна відповідальність за шахрайство в Україні та за кордоном», опубліковано

_____.

Структура роботи відповідає загальним вимогам та складається із 107 сторінок, вступу, трьох розділів, висновків та пропозицій, а також списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШАХРАЙСТВО

1.1. Визначення сутності та основних характеристик шахрайства

За допомогою психологічного впливу на людину можна керувати її поведінкою, мисленням, світосприйняттям. Існують різні способи, засоби, прийоми та методи прихованого примушування, які досить часто застосовуються у повсякденному житті практично в усіх сферах соціально-правових відносин. Об'єктом такого примушування є будь-яка людина в нашому суспільстві. Не завжди ці засоби потребують використання якихось новітніх досягнень науки і техніки. Вони склалися історично давно, розвиваються постійно, удосконалюються й успішно застосовуються в сучасних умовах.

Маніпулювання свідомістю людей з використанням різних методів інформаційно-психологічного впливу стало досить поширеним явищем. На думку О. В. Кравченка, маніпулятивна психологія асоціюється з терміном «шахрайство» [50, с. 18]. Отже, психологічний вплив однієї людини на іншу, або групу осіб - реальність людських стосунків, у тому числі шахрая і його потенційної жертви.

Шахрайство належить до найбільш поширених та суспільно небезпечних діянь, і відповідно, боротьба із шахрайськими посяганнями є однією з актуальних проблем сьогодення. Шахрайство — це заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою (ст. 190 КК) [59, с. 198]. Предметом шахрайства є не тільки майно, а й право на таке майно (наприклад, заволодіння шляхом шахрайства такими документами, що надають право отримати майно за заповітом, вступити у спадщину, вимагати виконання майнових зобов'язань і т.д.).

За останні роки кримінально-правова характеристика шахрайства та його способів була розкрита у межах кандидатських дисертацій О.В. Смаглюка “Шахрайство за кримінальним кодексом України 2001 року” (Київ, 2003 р.), Г.М. Анісімова “Зловживання довірою як спосіб вчинення злочину: поняття та кримінально-правове значення” (Харків, 2003 р.), Н.О. Антонюк “Кримінальна

відповідальність за заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою” (Львів, 2006 р.), А.В. Микитчика “Кримінологічні засади запобігання шахрайству з нерухомістю” (Київ, 2008 р.) та інших вчених, проте порівняльно-правовий напрям у цих дослідженнях був викладений вузько. З позиції порівняльного кримінального права відповідальність за шахрайство в Україні та за кордоном безпосередньо розроблялася у кандидатській дисертації Мохаммеда А. М. Байдусі (досвід Єгипту та Йорданії, 2007 р.), а також в межах окремих положень докторських дисертацій М. І. Хавронюка (європейський досвід, 2007 р.) та А. В. Савченка (американський досвід, 2007 р.) [75, 1, 3, 59]. Отже, з аналізу досліджених праць науковців можна зробити висновок, що ретельного розгляду питань кримінальної відповідальності за шахрайство в контексті їх комплексного порівняльно-правового пізнання, з урахуванням особливостей різних суспільно-правових відносин поки ще не здійснено.

З точки зору правової та психологічної науки існують деякі розходження в поглядах на сутність такого небезпечного явища, як шахрайство. З погляду юриспруденції, шахрайство – це заволодіння індивідуальним майном громадян або надбання права на майно шляхом обману або зловживання довірою. З погляду юридичної психології, під шахрайством розуміється уміле маніпулювання поведінкою людини для отримання від неї швидкого й максимального прибутку. Шахрайство належить до суспільно небезпечних діянь, закріплених Кримінальним кодексом України [4, с. 50].

В етимологічному розумінні «шахрайство» означає: хитрий і спритний обман; крутість; ошуканство. Термін «шахрайство» походить від слова «мошна», під якою розумілася: сумка; кошель; мішечок із зав'язкою для зберігання грошей. А під шахрайством розумілося: викрадення такої мошни; обман; шахрайські дії з корисливою метою; а шахраєм називався: карманник, тяглець, кишеньковий злодій; зерщик, що обирає людей по базарах; злодюжка, ошуканець. Якщо звернутись до юридичних ознак шахрайства, то внаслідок історичного розвитку, як самі діяння, так і їх ознаки, потерпіли певних змін. Тим

не менше, застосування історичного аналізу свідчить про те, що шахрайство відноситься до давніх небезпечних злочинів.

Відповідно до ст. 13 Конституції України, держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом [43]. Важливим є те, що дані права і свободи носять не декларативний характер, вони забезпечуються і охороняються всіма засобами, що знаходяться в руках суспільства і держави. Гарантії права власності (як і інших прав і свобод громадян) різні за своїм характером: вони можуть бути економічними, політичними, організаційними, юридичними. Особлива увага повинна приділятися юридичним гарантіям власності. Захист права власності здійснюється на основі норм різних галузей права. Серед них велику роль відіграють норми кримінального права. Вказане положення в даний час знайшло своє пряме підтвердження в законодавчій практиці. Відповідно до чинного Кримінального кодексу України, шахрайство – це спосіб заволодіння чужим майном будь-якої форми власності, що є безпосереднім способом захисту державою права власності. Що є надзвичайно важливо, і не тільки з позиції захисту прав громадян, але й тому, що в період становлення ринкової економіки, шахрайство стає одним з найпоширеніших злочинів проти власності. Тому, не дивним є той факт, що незважаючи на визначення поняття шахрайства в ККУ, все одно можна виокремити немало підходів науковців до даного поняття [45].

Так, перша група, наприклад В. Д. Ларичев, вважають, що не потрібно обмежувати поняття шахрайства диспозицією статті 190 КК України, а необхідно застосовувати розширене тлумачення поняття шахрайства, яке значно виходить за межі шахрайства як складу злочину, і необхідно під шахрайством розуміти, крім діянь, передбачених відповідною нормою, ще й заподіяння майнової шкоди шляхом обману чи зловживання довірою [9, с. 14]. С. Романов і А. Данн до шахрайства відносять усі злочини, що вчиняються за допомогою обману: обман покупців, замовників, підроблення грошей, цінних паперів, крадіжку з елементами обману [9, с. 125].

Але, в ст. 190 КК України не використовується розширене тлумачення поняття шахрайства, а розмежовується на склади, на перший погляд, схожих злочинів за родовим об'єктом, суб'єктом злочину, метою та мотивом вчинення. Як відомо, найкращим та найефективнішим видом боротьби з будь-яким видом злочинів є його недопущення, попередження, виявлення при цьому причин та умов, що сприяють вчиненню злочину, а вже потім – боротьба з тими злочинами, які було скоєно. Суспільна небезпека шахрайства полягає в тому, що, набуваючи незаконно право на чуже майно, винний спричиняє шкоду праву власності потерпілого. На відміну від насильницького грабежу, розбою та вимагання, злочин, передбачений ст. 190 КК, є однооб'єктним і не охоплює будь-який вид насильства над потерпілим чи його близькими родичами.

Аналіз положень ст. 190 КК дозволяє стверджувати, що головними критеріями, які визначають, а також підвищують суспільну небезпеку шахрайства, є: розмір завданої майнової шкоди; наявність співучасті та її вид; специфічний спосіб – шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. Поняття шахрайства трактується як заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Особливістю предмету шахрайства є те, що ним може бути як чуже майно, так і право на таке майно. Право на майно може бути закріплене у різних документах, наприклад цінних паперах, довіреностях на право розпорядження майном, боргових зобов'язаннях, заповітах тощо.

Кримінальний кодекс України визначає два загальних шляхи (форми існування) здійснення шахрайства – обман та зловживання довірою [59, с. 199]. Під обманом взагалі розуміється повідомлення неправдивих відомостей або навіть замовчування відомостей, які мають бути повідомлені (такі дії та бездіяльність обов'язково мають переслідувати мету заволодіння чужим майном або придбання права на майно). Обман може здійснюватися в будь-якій формі: усній, письмовій, в електронному повідомленні, через підробку документів чи листів тощо. Наприклад, зловмисник, представившись співробітником

підприємства та пред'явивши підроблені документи, які надають відповідне право, отримує матеріальні цінності на складі підприємства, якими заволодіває.

Під зловживанням довірою розуміється такий вид обману, який здійснюється з використанням зловмисником довірливих відносин з жертвою, що можуть бути результатом дружніх чи навіть родинних відносин, інших обставин, які тягнуть за собою існування чи виникнення довіри жертви до злочинця. Наприклад, зловмисник заводить знайомство з жертвою, регулярно спілкується з нею та входить у довіру, після чого обіцяє допомогти придбати меблі, а отримавши від потерпілого гроші – зникає разом із ними.

На рис. 1.1 представлені основні шляхи здійснення шахрайства, зазначені вище.

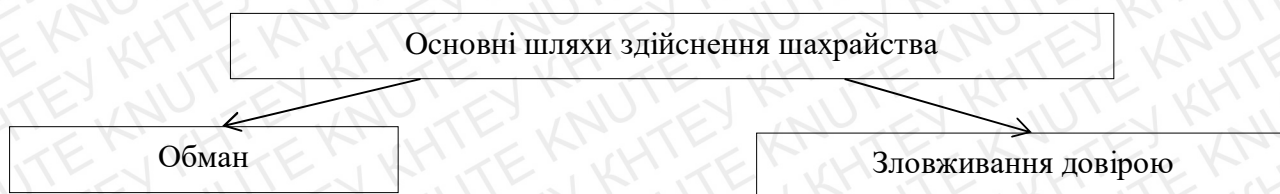

Рис. 1.1. Основні шляхи здійснення шахрайства

Для відмежування шахрайства від інших видів протиправних посягань на власність важливо встановити наявність обману або зловживання довірою. Під обманом розуміється повідомлення неправдивих відомостей або приховування, умовчання певних обставин, повідомлення про які було обов'язковим у даних ситуаціях. Шахрайський обман — це такий вплив на поведінку власника майна або особи, що відає майном чи охороняє його, який здатний увести цю особу в оману відносно добровільних дій з передачі майна винному. Шахрайський обман передбачає передачу злочинцю майна самим потерпілим або іншою особою. Пленум Верховного Суду України в постанові від 25 грудня 1992 р. звернув увагу судів на те, що «обман (повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних обставин) або зловживання довірою (недобросовісне використання довір'я з боку потерпілого) при шахрайстві застосовуються винною особою з метою викликати у потерпілого впевненість про вигідність і обов'язковість передачі йому майна чи права на нього. Обов'язковою ознакою

шахрайства є добровільна передача потерпілим майна чи права на нього» [69, с. 113].

Обманні дії передують заволодінню майном. За своїм змістом і формою обман буває різноманітним і стосується предмета, подій, дій і фактів. Формою шахрайського обману може бути категорична думка чи припущення про якусь обставину. Такий обман може набирати форми письмової або усної мови, руху чи жестів. Зловживання довірою полягає у тому, що шахраї для заволодіння майном потерпілого використовують близькі, довірчі стосунки з ним. Довіра може бути породжена службовими стосунками, родинними стосунками, особливою довірливістю потерпілого.

Головна особливість такого виду протиправного привласнення чужого майна, як шахрайство, полягає в тому, що в момент його вчинення жертва злочину впевнена у законності подій, що відбуваються, і під впливом обману добровільно передає зловмиснику майно і не здогадується про злочинний намір останнього. Однак, така «добровільність» є уявною та несправжньою, оскільки обумовлена саме обманом і оманною жертви щодо істинних намірів її контрагента. Якщо обман або зловживання довірою використовуються злочинцем тільки для отримання доступу до майна, такі дії не є шахрайством, і відповідальність за них передбачена іншими статтями КК (крадіжка, грабіж тощо). В даному контексті можна навести наступний приклад: особа просить у жертви телефон для начебто здійснення термінового дзвінка, проте після отримання телефона тікає, незважаючи на заклики жертви повернути майно (в даному випадку має місце відкрите заволодіння чужим майном, тобто грабіж).

Таким чином, у науковій літературі основними є два підходи до визначення шахрайства. Перший базується на кримінально-правовому розумінні шахрайства як конкретного складу злочину, відповідальність за який передбачено статтею 190 Кримінального кодексу України. Цей підхід збігається з визначенням шахрайства, зазначеним у Кримінальному кодексі України. Відповідно до положень кримінального закону України, шахрайство є злочином проти власності, об'єктивна сторона якого полягає у заволодінні чужим майном чи правом на

майно шляхом обману або зловживання довірою [16, с. 155]. Законодавець робить акцент на способах заволодіння майном чи правом на нього, якими є обман та зловживання довірою. За цими ознаками шахрайство розмежовується із іншими злочинам проти власності, наприклад, з крадіжкою тощо. Однак при цьому вказівка на способи заволодіння майном, які притаманні шахрайству, обман або зловживання довірою, міститься і в інших статтях Кримінального кодексу України (наприклад, ст. 142; 143; 144; 149; 157; 160; 161; 173; 192 та інші), а про шахрайство як про форму об'єктивної сторони окремих злочинів зазначається у ст. 222, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК України. Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 06.11.2009 № 10, обманом є повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних обставин, а зловживанням довірою – недобросовісне використання довіри потерпілого [70, с. 420]. Про те, що шахрайство є «нестандартним» злочином проти власності, свідчить принаймні той факт, що обов'язковою ознакою шахрайства, згідно з цією ж Постановою, є добровільна передача потерпілим майна чи права на нього.

Другий підхід більш широко трактує сутність категорії «шахрайство» і не зводиться до розуміння останнього як конкретного складу злочину. На думку С. С. Чернявського [30, с. 17], це пояснюється тим, що у широкому розумінні ознаки цього злочину притаманні низці кримінально-караних діянь, які хоч і не спрямовані на заволодіння чужим майном, але механізм яких становлять шахрайські прийоми. Він звертає увагу, що до шахрайства в широкому розумінні відносять також: будь-яке заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою; ухилення від оподаткування, обман покупців, замовників, обман у сфері політики; фіктивне підприємництво, кримінальне банкрутство; заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем.

Спроби визначення поняття «шахрайства» здійснювалися в кримінальному законодавстві багатьох європейських держав. Кримінальний кодекс Польщі в главі XXX «Злочини проти майна» містить ст. 286, в §1 якої указується, що вчиняє шахрайство той, хто «з метою одержання майнової вигоди змушує іншу

особу невігдно розпорядитися своїм або чужим майном шляхом введення її в оману або використання омани або нездатності належного розуміння дії, що вчинюється» [19, с. 132].

У Росії поняття шахрайства формувалося як позначення різновиду крадіжки й спочатку розумілося як розкрадання майна особливо спритним і витонченим способом (шахрайство охоплювало не лише заволодіння майном шляхом обману, але й, наприклад, кишенькові крадіжки й зривання шапок). У чинному КК Російської Федерації (ч. 1 ст. 159) шахрайство визначене як «розкрадання чужого майна або придбання права на чуже майно шляхом обману або зловживання довірою» [18, с. 216].

У кримінальному законодавстві закордонних держав з об'єктивної сторони шахрайство характеризується:

а) різними формами, зокрема: власне шахрайством, замахом на цей злочин, злочинними діяннями, які схожі на шахрайство, тобто зловмисним зловживанням станом невідомості чи “жульництвом” – КК Франції; шахрайством простим, особливо тяжким, комп'ютерним, у формі отримання субсидій шахрайським шляхом, при капіталовкладеннях, при створенні фінансових пірамід, кредитним – КК ФРН; шахрайством, шахрайською поведінкою, тяжким шахрайством – КК Швеції; шахрайством банківським, комп'ютерним, поштовим, податковим, телемаркетинговим, страховим, медичним – Зведення законів США; за КК Республіки Корея – шахрайство з використанням комп'ютера, кваліфіковане шахрайство, протиправне використання пільгових засобів, неправомірний прибуток, шахрайські діяння, що є звичними, замах на шахрайські діяння;

б) різними способами, а не тільки через обман або зловживання довірою, як у КК України, зокрема: ствердженням хибних фактів або викривленням чи приховуванням справжніх фактів – КК ФРН; привласненням хибного імені або через майстерні хитрощі, або за допомогою “павутини неправди” – КК Голландії; маніпуляцією інформацією або використанням інших подібних хитрощів – КК Іспанії; незаконним здійсненням, підтвердженням або використанням помилки – КК Данії; повідомленням неправдивих даних або зловживанням службовим

становищем – Закон Англії про шахрайство 2006 р.; застосуванням хитрощів і махлярства, примушуванням до вчинення дій, спрямованих на шкоду потерпілому – КК Туреччини; виманюванням майна в іншої особи або отриманням незаконної майнової вигоди – КК Японії тощо [14, с. 235].

Найпоширенішим способом вчинення шахрайства за кордоном є обман, однак він також може бути взагалі єдиним способом вчинення цього злочину (зокрема, як у КК Республіки Молдова) або окремим, відмінним від шахрайства діянням (зокрема, як у КК Іспанії, КК Голландії або КК Республіки Сан-Марино). Щодо конструкції “зловживання довірою”, то на цей спосіб вчинення злочину іноземний законодавець зазвичай не вказує при конструюванні норм про шахрайство (більше того, подекуди шахрайство прямо відмежовується від зловживання довірою – зокрема, у КК Франції, КК ФРН, КК Австрії, КК Туреччини, КК Японії). Однак, більшість КК країн СНД асоціює шахрайство саме із “зловживанням довірою” (поряд з “обманом”), при цьому судова практика не має якихось труднощів щодо кваліфікації шахрайства у такий спосіб [16, с. 156].

Виділяють різноманітні способи шахрайства, що можуть бути класифіковані за різними підставами. Так, залежно від спрямованості шахрайського посягання розрізняють такі основні способи шахрайства:

1) з метою заволодіння державним або колективним майном:

заволодіння матеріальними цінностями шляхом отримання цього майна за підробленими документами на базах, складах та інших об’єктах з використанням упущень відповідних службових осіб;

заволодіння грошовими коштами шляхом незаконного отримання державних пенсій або інших виплат від органів соціального захисту за допомогою підроблених документів про стаж роботи, заробіток та інші дані, необхідні для отримання пенсії;

заволодіння майном шляхом придбання тих або інших товарів у кредит за підробленими документами і ухилення від сплати решти суми;

привласнення майна, помилково відпущеного у великій кількості чи кращої якості;

отримання авансу за обіцянку виконати певні роботи чи за постачання товарів з наступним ухиленням від виконання зобов'язань за договором;

постачання товарів у меншій кількості та нижчої якості, ніж передбачено договором;

заволодіння крупними грошовими сумами у банківських установах шляхом використання у банківських розрахунках між організаціями фальшивих кредитових авізо і різного роду чекових документів [30, с. 17];

2) з метою заволодіння індивідуальним майном громадян:

підміна предметів продажу, обміну і грошових коштів, що підлягають передачі контрагенту (використання шахраями грошових і майнових «ляльок»);

продаж виробів нижчої, ніж передбачено домовленістю, якості (продаж прикрас з міді, латуні чи бронзи як золотих);

заволодіння предметами угоди без наміру виконати зобов'язання за договором (залишення потерпілого під якимось приводом і зникнення через прохідний двір — «протяг»);

обрахування потерпілого при розміні великих купюр грошей або при купівлі;

підкидання потерпілому фіктивних цінностей, втягнення його у «розподіл» знахідки і видурювання грошей як частини вартості «знайденого»;

обман під час азартних ігор;

проведення лотерей, ворожіння чи знахарство як форми обману;

позичання грошей без наміру повернути борг;

шлюбні афери;

збирання «пожертвуваль»;

продаж невідчужуваного майна [47].

Способи шахрайства можуть бути поділені на види залежно від сфери соціально-економічної діяльності:

1) соціальної допомоги (підроблення документів з метою отримання пенсій чи допомог, надання довідки про значно завищену заробітну плату з метою підвищення пенсії та ін.);

2) побутового обслуговування (отримання речей, що дорого коштують, за документами своїх родичів, за викраденими чи знайденими документами);

3) страхування (завищення суми шкоди, що підлягає сплаті клієнтові внаслідок обумовлених страхових подій);

4) туризму (туристичні афери);

5) вивезення робочої сили за кордон (афери зі збирання грошей у бажаючих поїхати на заробітки) та ін. [66, с. 18].

Способи шахрайства поділяють залежно від характеру «стосунків», що виникають між підприємствами чи господарськими товариствами:

1) фіктивне представництво (використання фіктивних документів про належність до тієї чи іншої фірми з метою укладання договорів і отримання товару без оплати);

2) фіктивне посередництво (особа чи група осіб діють від імені неіснуючої фірми з метою укладення договору з підприємством на закупівлю в нього сировини, матеріалів тощо для іншого підприємства; від першого підприємства шахрай отримує матеріальні цінності, а від другого — гроші);

3) отримання позик під фіктивні проекти (шахрай пред'являє документи, що нібито підтверджують його наміри).

Залежно від тривалості злочину можна виділити такі способи шахрайства:

1) одноразові (отримання товару в кредит без наміру наступної виплати грошей);

2) тривалі (незаконне отримання пенсії або грошової допомоги).

Залежно від характеру локалізації шахрайства можуть бути названі такі способи:

1) спрямовані на вузьке коло жертв;

2) спрямовані на широке охоплення населення.

Місце і обстановка. Місце вчинення злочину обирається з урахуванням можливості реалізації обраного способу злочину, предмета посягання, особи жертви. Деякі спроби шахрайства можуть реалізуватися у кількох місцях, не пов'язаних між собою. Може йтися й про територіальне поширення будь-якого

виду шахрайства. Шахраї можуть створювати «спеціальні фірми», в яких здійснюється збирання грошей від громадян (оформлення віз чи паспортів для виїзду за кордон, різні туристичні афери, довічне страхування, підтримка клубів, побудова класичних фінансових пірамід, благодійні заходи та ін.).

Шахрайські посягання з метою заволодіння колективним майном (майном юридичних осіб) вчиняються за місцезнаходженням власників чи зберіганням їх цінностей. У сучасних умовах все частіше шахрайські діяння відбуваються в установах (чи на підприємствах), де укладаються угоди: на біржах, у брокерських конторах, посередницьких фірмах, агентствах з нерухомості, адвокатських і нотаріальних бюро, під час аукціонів. Шахрайство, спрямоване на заволодіння майном фізичних осіб, вчиняється у місцях купівлі-продажу предмета посягання, на вулицях, вокзалах, за місцем проживання злочинця чи жертви [66, с. 19].

Обстановка вчинення шахрайства тісно пов'язана зі способом злочину. При вчиненні шахрайства може мати місце створення злочинцем обстановки, що сприяє досягненню мети заволодіння цінностями шляхом обману чи зловживання довір'ям. Шахрай може демонструвати своє удаване знайомство із впливовими людьми (пред'являти візитні картки, фотографії, автографи), виявляти поінформованість із певних питань, пропонувати дружбу, запрошувати до ресторану, розповідати про себе. Шахрайський обман може виявлятися в конклюдентних діях, що вводять потерпілого в оману щодо необхідності передачі майна. Такими прийнято визнавати: використання форменого одягу особою, яка не має права його носити, і заволодіння на цій підставі майном; споживання продуктів під виглядом готовності сплатити їх вартість; зміна зовнішнього виду, форми чи властивостей різних предметів і видача їх за інші предмети з метою заволодіння майном.

Час вчинення злочину. Час є не тільки елементом криміналістичної характеристики злочину, а й дозволяє встановлювати черговість, розвиток різних явищ і процесів у часі. Важливо з'ясувати початок і закінчення шахрайського діяння, його протяжність у часі. Шахрайство може мати тривалий часовий період, складатися з кількох часових відрізків. Здебільшого шахрайство

вчиняється у денний час. Воно може бути пов'язано з часовим інтервалом діяльності тієї або іншої установи, організації чи підприємства.

Предмет посягання. Предметом посягання при шахрайстві можуть бути матеріальні цінності у всій їх різноманітності, грошові кошти, право на майно. Це можуть бути готівка чи безготівкові гроші, товари, сировина, напівфабрикати та ін. Характеристика предмета посягання має значення для встановлення особи злочинця [30, с. 15]

Особа злочинця. Суб'єктом шахрайства може бути відповідно до чинного кримінального законодавства України лише приватна особа, яка досягла на момент вчинення злочину 16 років. Більшість шахраїв мають сильний дар уяви, здатність впливу і вміння переконувати. До особистих якостей шахрая належать його хитрість, брехливість, уміння прихилити до себе оточуючих, знання способів підроблення документів. За своїм зовнішнім виглядом — це звичайно поважні люди, які вмюють себе «подати», обізнані в галузі психології. Вони спостережливі і мають швидку реакцію на обстановку, що змінюється. Шахраї використовують можливості перевтілення, встановлюють контакт з людьми різних типів, обирають відповідну манеру поведінки [27, с. 52]

Шахраї можуть бути поділені на певні групи:

- 1) «нові» шахраї, які використовують механізми ринкових відносин, можливості кредитно-банківських операцій, лжефірм, страхової, інвестиційної і довірчої діяльності;
- 2) шахраї-гастролери, які постійно роз'їжджають і негайно зникають з місць вчинення злочинних діянь;
- 3) шахраї-гравці, які використовують азартні ігри (карточні шулери, «катали», «червоні валети» та ін.);
- 4) шахраї, які не мають постійного місця роботи чи проживання, неодноразово судимі за шахрайство та інші злочини;
- 5) шахраї, які вчинили злочин вперше, за легковажністю, під впливом інших осіб чи ситуацій;

б) шахраї-одинаки і шахраї, які вчиняють злочин групою, у тому числі з розподілом ролей [31, с. 185]

Особа потерпілого. Дані про жертву злочину мають важливе значення в системі криміналістичної характеристики шахрайства. Спостерігається певний зв'язок між особливостями особи потерпілого і особи злочинця, простежується відома вибірковість з боку шахрая. Система ознак, що належать до особи потерпілого, містить:

- 1) демографічні відомості (стать, вік, місце проживання, роботи та ін.);
- 2) дані про спосіб життя, риси характеру, схильності, зв'язки і стосунки;
- 3) відомості про віктимність.

Сліди злочину. Для злочинної діяльності у формі шахрайства взагалі не характерні сліди, залишені на місці події. Може не існувати й місця події. Здебільшого сліди злочинної діяльності зберігаються в документах та їх реквізитах, вони часто містять відомості, важливі для розслідування. Ці документи використовуються для обману й введення в оману державних службовців, посадових чи матеріально відповідальних осіб.

Сліди можуть бути виявлені на предметах, залишених шахраєм (сліди рук, мікросліди, запахові сліди). Характерними слідами при шахрайстві є ідеальні сліди (ті, що збереглися в уявних образах). Це пов'язано з тим, що злочинець і жертва спілкуються значний час у спокійній і невимушеній обстановці.

Таким чином, можна зробити висновок, що шахрайство – це злочин щодо заволодіння чужим майном шляхом обману чи зловживання довірою, який передбачає, як адміністративну, так і кримінальну відповідальність. Шахрайство визначається законодавством, як заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Шахрайство являє собою своєрідну «інтелектуальну» злочинну діяльність, здійснення якої передбачає, що шахрай у своїй свідомості розробляє схеми проведення шахрайської операції, обирає організаційні та технічні заходи, спрямовані на забезпечення можливостей її практичної реалізації. Встановлено такі розумові завдання, що вирішуються шахраями та спрямовані на визначення предмета посягання; кола осіб, які

зацікавлені в одержанні майнової вигоди; механізму впливу на потерпілого; місця, часу, обстановки вчинення шахрайських дій.

Кримінальна відповідальність за шахрайство передбачена ст. 190 КК України і карається штрафом, виправними роботами або позбавленням волі. Оскільки саме цей злочин є найбільш «хитрим», важко доказуваним, чим і користуються шахраї, то необхідно значно більше уваги приділяти вказаному виду правопорушень.

1.2. Історичні особливості становлення та розвитку кримінальної відповідальності за шахрайство

Шахрайство відоме людству з давніх-давен. В більшості країн світу шахрайство кваліфікується як злочин проти власності. Проблемі вчинення правопорушень, пов'язаних із шахрайством, присвячено багато наукових праць. Дослідженням питання виникнення шахрайства займалися такі вчені, як Г. В. Абрамович, Л. І. Івина, А. Г. Маньков, Ю. П. Титов, О. І. Чистяков та ін.

Становлення та розвиток кримінального законодавства про шахрайство, як і інші види посягання на власність, слідує загальним закономірностям виникнення та поширення правового регулювання на різні сфери суспільних відносин. Існує думка, що майнове шахрайство, як кримінально каране злочинне діяння, не було відомо суспільству з традиційною (натурально-общинною) економікою на ранній стадії розвитку і залишалося нетиповим для нього навіть на більш пізніх етапах його функціонування [8, с. 29]

Аналіз тексту відомих пам'яток давньосхідного права свідчить про окремі випадки визнання обману як злочинного діяння. Серед злочинів проти власності за Законами Хаммурапі відомі обман корчемниці або тамкара по відношенню до наймодавця (ст.90-95, 106, 108), обман цірюльника (ст.227). Так, ст. 227 зазначає: «Якщо людина обманула цірюльника, і той оголив рабський знак у чужого раба, то цю людину слід стратити і повісити біля брами, а цірюльник повинен присягтися: «Якби я знав, я б не поголив», і він буде виправданий» [80].

У давньоіндійському праві вперше згадується про обман, коли мова йде про укладання угоди, даріння. Так, шлоки 163-164 глави VIII Законів Ману визнають угоду недійсною, якщо вона була укладена шляхом порушення дхарми, 165 зазначає необхідність скасування всіх діянь (заклад, продаж, даріння, прийняття дару), де можна побачити обман [80]. Як бачимо, специфічною рисою було те, що відповідні злочинні діяння не відмежовувалися від приватноправових порушень, обман же розглядався переважно як порушення релігійно-етичних норм, що було результатом значного впливу релігійного фактора на розвиток давньосхідного права, і відповідно слабо забезпечувалось переслідуваннями з боку держави.

Поява кримінально караних обманних діянь у майновій сфері пов'язана з розвитком договірних відносин, економічну основу яких складала панування обміну та товарно-грошових відносин, суспільний розподіл праці, розвиток торгівлі та інших атрибутів товарного господарства.

Свідченням тому є римське право. Досліджуючи вплив римського права на сучасний кримінальний закон, О. І. Бойко звернув увагу на кримінально-правові норми фрагментів восьмої таблиці Законів XII таблиць, де поряд із викраданням («furtum»), законодавець відзначав і таку складну проблему, як нанесення шкоди власнику при відсутності ознак заволодіння річчю [85, с. 36]. Відповідно до приписів Законів XII таблиць основним деліктом проти власності визнано «furtum» («викрадання»), який не збігався в нашому розумінні ані з крадіжкою, ані з обманом. Його зміст був значно ширшим, на що звертав увагу відомий римський юрист Павло Юлій (кін. 2 ст. - не пізніше 235 р.), зазначаючи, що «furtum» («викрадання») - ненавмисне, з метою створення для себе вигоди, привласнення собі або самої речі, або навіть користування нею, або володіння. Тому, наголошує В. В. Гладилін, це був делікт з дуже широким змістом, делікт проти майнових прав взагалі [81, с. 88].

Делікт «dolus» - обман, за твердженням Цицерона, введено в обіг римської юриспруденції едиктом цивільного претора Галла Аквілія в 66 р. до н. е. Претори в I ст. н.е. поширили поняття обман на всі ті правовідносини, які, будучи

допустимими з формального погляду, входили в явне протиріччя з поняттям добросовісності, справедливості і честі, встановивши позов “actio doli”, направлений на просте відшкодування завданої обманом шкоди. Крім того, обманута сторона мала право вимагати проведення реституції, а обманщик піддавався публічному безчестю. «По відношенню до того, про що буде заявлено як про здійснене за злим наміром, - зазначається в едикті, - якщо по цих справах не передбачається інший позов і буде ясною справедлива підстава, я дам позов» [81, с. 90].

Уперше термін «злий намір» («*dolus malus*»), за О. Ф. Бернером, було використано в законі муніципія Бантіни, датованому 133-117 р. до н.е. [80]. Визначення навмисного введення в оману при укладанні угод джерела приписують учню Галла Аквілія Сервію Сульпіцію Руфу (близько 106 р. до н.е.- 43 р. до н.е.), який зазначав: «...можна і без удавання діяти таким чином, що будь кого обходити (обманювати), можна і без злого наміру робити одне і створювати удавану видимість іншого: так діють ті, хто шляхом такого удавання утримують й охороняють або своє, або чуже». Юрист Марк Антістій Лабеон (близько 50 р. до н.е. - 18 р.), розділяючи запропоноване визначення, додав своє: «... злий намір умисел це є лукавство, обман, хитрощі, здійснені для того, щоб обійти, ошукати, ввести в оману іншого» [80]. Отже, з наведеного видно, що, у понятті обману за давньоримським правом республіканського періоду міститься омана, обман вподобляється примусу, тому що неправдиве уявлення викликається ззовні сторонньою особою. Це дає підстави вважати, що вже римляни розглядали обман як спосіб здійснення протиправного діяння. Проте угода, укладена під впливом обману, зберігала повне юридичне значення, тому що, як говорили римляни, кожний має обдумувати свої дії, щоб не бути обманутим, але, оскільки обман є аморальним порушенням довіри, як необхідної умови правильного юридичного порядку, преторський едикт став тим засобом, який мав охороняти ошукану людину від невігідних наслідків обману.

Розвиток торговельно-грошових відносин, нові їх форми спричинили необхідність відповідного правового врегулювання. На думку В. В. Хілюти, саме

розвиток іпотечних відносин, де караним визнавався заклад чужого або свого майна декільком особам нарізно, зумовив появу в римському праві караного шахрайства («stellionatus») [80]. Римські юристи розуміли під stellionatus злісні діяння, що не можуть бути ототожені з будь-яким іншим злочином. Важливого значення для кримінально-правової оцінки діяння набувало тут виокремлення «stellionatus» в окремий різновид злочинного діяння проти власності, визнання обману, порушення довіри як способу діяльності винної особи. Отже, можна вважати, що римське право, відокремивши від «furtum» особливий різновид злочину – «stellionatus», яким позначалось те ж саме діяння, що й «dolus malus» («злий намір») у цивільному праві, поклато початок публічному переслідуванню винної особи за злочини з ознаками шахрайства.

Для розуміння процесу подальшого розвитку законодавства про шахрайство слід враховувати той факт, що римське право пережило свого творця - Римську державу, і ще тривалий час продовжувало впливати на його розвиток. Аналіз джерел європейського середньовічного права свідчить про те, що виділення із загальної групи майнових злочинів особливої категорії діянь з ознаками неправдивості, приховування або викривлення істини відбувалося досить повільно. Шахрайство розглядається в цей період як різновид діянь (підробка, підроблення, фальсифікація), віднесених до категорії обманних. Протизаконне збагачення в цих діях, за оцінкою дослідників, відходить на другий план; об'єктом злочину слугує особливе право на істину, яка повинна лежати в основі цивільних, майнових та публічних відносин [85, с. 37]. Поняття «право на істину» не мало визначення і тому не могло слугувати самостійною ознакою обману, який карається. Цією обставиною й пояснюється те, що в більшості законів взагалі не зустрічається загального визначення обману, який карається, а перелічені лише окремі обманні карані діяння. На думку І.Я. Фойницького, такий стан речей призвів до виникнення теорії легального переліку караних обманів, суть котрої полягає в тому, що караним може бути не кожний обман, а тільки деякі випадки його, спеціально вказані в законі [79].

Вже в XI столітті в Німеччині зустрічається таке поняття як омана, яке було взято з римського права і ототожнювалось з підробкою. Розмежування між оманною та підробленням було зроблено в Кароліні (XVI ст.). Проте будь-які загальні положення, які б пояснювали сутність омани, у змісті не знайшли відображення. Так, у титулі CXII зазначається: «Ті, хто виготовляють підроблені печатки, листи, документи, акти, кріпосні книги, прибуткові й окладні книги або реєстри, повинні бути залежно від більшої або меншої важкості злочину і розміру нанесеної шкоди карані тілесними покараннями або смертною карою згідно вказівок, наданих законознавцями, або іншим шляхом, як це буде вказано наприкінці даного уложення». Карне переслідування за обман довірителя закріплено титулом CXV у такій редакції: «Якщо повірений у цивільних або кримінальних справах діє зі злим умислом на шкоду своєму довірителю і на користь іншій стороні і це злодіяння буде викрито, то він повинен перш за все в міру своїх можливостей відшкодувати своєму довірителю збиток, нанесений йому у цій справі. Більш за те, він повинен бути виставленим до ганебного стовпа в залізному ошийнику, покараний різками або ж підданий іншому покаранню відповідно з обставинами злочину» [14, с. 172].

Більшість авторів зазначають, що в давньоруських джерелах права XI-XVI ст. відсутні прямі вказівки на шахрайство як каране кримінальне діяння. У той же час, на думку Д. Левшиця, при детальному аналізі Пространної редакції Руської правди, слушним є висновок про те, що норми Руської Правди регулюють правову ситуацію, з якої видно, що сторони торговельних відносин доволі часто обманювали і зловживали довірою одне одного (ст.55 III I). Особливо цінною для такого висновку, зауважує він, є норма ст.116, яка забороняла різні види обману, за допомогою яких холопи могли заволодіти грошима потерпілих [52, с. 8]. «Руська правда» виділяла два види злочинів – проти особи та майнові.

Уперше відмінності між татьбою (крадіжкою) і шахрайством здійснено в Судебнику 1550 р. Івана Грозного, згідно якого шахрай ставився в один ряд із розбійником і яким було встановлено кримінальну відповідальність за

шахрайство. Вказівка на те, що шахрайство можливо і без татьби, з'являється в Указі 1573 р. (доповнення до Судебника), згідно якого до таких діянь відносились, наприклад, підкуп для надання неправдивих свідчень. Такий же підхід був збережений у Соборному уложенні 1649 р., де під шахрайством розумілося швидке заволодіння майном та ловка крадіжка [76].

Відсутність чіткого врегулювання викрадення чужого майна шляхом обману і зловживання довірою є характерною ознакою і спеціального англійського статуту про шахрайство («An Act for Prevention of Frauds and Perjuries»), 1677 р., метою прийняття якого було «... попередження багатьох шахрайських діянь, зазвичай підтверджених спробами неправдивих свідчень або підбуренням до неправдивого свідчення», а також різного роду підробок. Для запобігання посягань на власність і захисту майнових інтересів статутом закріплювалася норма, яка вимагала укладання письмового контракту при операціях з нерухомістю, при найманні на роботу на термін, більше як один рік. Окрім того, у ньому були названі більше десяти видів злочинних діянь, які класифікувались як шахрайство [14, с. 185].

У Військовх артикулах Петра I (1715 року) зовсім немає згадок про шахрайство. Форми розкрадання, пов'язані з обманом, охоплювалися поняттям крадіжки. Слід зазначити, що, починаючи з другої половини XVI ст., шахрайство розглядалось як вид крадіжки або викрадення, здійснених шляхом обману і зловживання довірою. Відсутність законодавчого закріплення самого поняття шахрайства як кримінально караного діяння дослідники пояснюють тим, що, на відміну від інших майнових злочинів, цей вид злочину є більш складним за змістом, і тому, важким для його виокремлення в самостійний злочин.

Подальший розвиток поняття шахрайства як у судовій практиці, так і теорії кримінального права пов'язують із XVIII ст., що було зумовлено значною мірою зростанням частки цього виду злочину в структурі майнової злочинності. Як зазначає І. Я. Фойницький, «Дійсно, з кінця XVII ст. спостерігається значне зниження числа вбивств і взагалі фізично агресивної поведінки, правопорушення проти власності приходять на зміну насильницьким злочинам, викрадення і

шахрайство потіснили вбивства і тілесні пошкодження..., поширена злочинність найбідніших класів змінилась злочинністю обмеженою та вправною, злочинці XVIII ст. — це «виверткі, хитрі, обачливі бестії», які все більше діяли як професіонали» [79]. Основними факторами, що вплинули на ці зміни, дослідники називають передусім соціально-економічні, що зумовлені капіталізацією суспільних відносин: значне демографічне зростання, збільшення багатства і власності, загальне підвищення рівня життя, і така, що витікала звідси, потреба в безпеці, яка мала знайти своє законодавче закріплення. Як зазначав Г. Я. Фойницький, «Шахрайство дійсно, привертає до себе увагу дослідника різними своїми сторонами. Не викликає сумніву, що йому в найближчому майбутньому готуються найбільші цифри в статистичних звітах: як людина найдавніших часів для викрадання майна використовувала головним чином сокиру і кістень, а людина нашого часу - таємне взяття чужого, то скоро, що вже можна побачити зараз - переважаючим засобом має стати знаряддя інтелектуальне, хитрощі, обман, а це означає, що соціальна сторона шахрайства є дуже привабливою» [79].

У російському праві вперше законодавче визначення шахрайства як самостійного кримінально караного діяння було запропоновано в Указі Катерини II від 3 квітня 1781 р. «Про суд і покарання за крадіжки різних видів і про запровадження робочих домів». Здійснивши систематизацію існуючих законодавчих положень у цій сфері, законодавець надав поняттю «крадіжка» значення виключно викрадення майна і запропонував визначення трьох його видів: крадіжка-викрадання; крадіжка-шахрайство, крадіжка-розбій. При цьому було додано, зазначає А. Безверхов, досить близький до сучасного розуміння опис способу його здійснення. Під крадіжкою-шахрайством розумілося «... це коли хто на торгу або в іншому багатолюдному місці у кого з кишені що вийме, або обманом, або вигадкою, або раптово у кого що відніме, або понесе, або від плаття відріже, або шапку зірве або купить що і не заплативши грошей сховається, або обманом, або вигадкою продасть, або віддасть підроблене за

справжнє, або вагою обважить, або мірою обмірять, або що подібне обманом або вигадкою собі привласнить без волі і згоди господаря» [6, с. 4].

Шахраї, на відміну від інших видів корисливих злочинів, вважалися елітою, що зумовлено, тим, що специфіка шахрайства вимагала певного інтелекту і навіть здібностей, а також шахраї відносно рідко знаходилися в місцях позбалення волі – вони підкуповували служителів царської Феміди.

Прийнятий у 1782 р. Устав Благочиння і Жалувана грамота дворянству 1785 р. строго розмежували шахрайський обман від інших видів обману, які не мали майнового характеру. Отже, новацією, яка мала значення для подальшого розвитку поняття шахрайства як кримінально караного діяння, слід вважати чітке визнання предметом злочину чужого рухомого майна і вимогу щодо встановлення способу його вчинення, необхідного для визначення покарання.

У західноєвропейському праві епохи пізнього середньовіччя поняття шахрайства набуло досить широкого тлумачення. Так, на думку І. А. Клепицького, у німецькому праві на кінець XVIII - початок XIX ст. воно об'єднувало норми про підроблення та всякий інший обман, який посягав на чийсь-небудь права. Обманом визнавалося нанесення майнової шкоди за допомогою умисного введення в оману. Об'єктом цього злочину було «право на істину», а предметом - майнові права [81, с. 206].

Визнання обману як засобу порушення прав, які знаходяться під юридичною охороною, стало ознакою і французького законодавства кінця XVIII ст. Основою його слід вважати ст. 8 Декларації прав людини і громадянина 1789 р., яка закріпила положення про те, що ніхто не може бути покараний інакше, як за законом. Тобто, відсутність законодавчого закріплення складу шахрайства виключала відповідальність (покарання) шахраїв. Уперше на законодавчому рівні шахрайство як каране діяння було закріплене в проекті Кримінального Кодексу 1791 р.

В англійському праві в цей період продовжувало зберігатися визначення складу шахрайства як злочинного діяння, даного ще в статуті про шахрайство («An Act for Prevention of Frauds and Perjuries») 1677 р. Доповнене у 1757 р., воно

містило положення про заволодіння рухомими речами або грошима шляхом уведення потерпілого в оману відносно фактів [81, с. 207].

У Зведенні законів Російської імперії 1832 р. до обманів відноситься дві групи злочинів: майнові обмани; брехливі вчинки і підробки. При цьому шахрайство відносилось до першої групи злочинів.

Таким чином, довгий час не проводилося строгого відмежування шахрайства від таких майнових злочинів, як крадіжка і грабіж. Починаючи з другої половини XVI століття і аж до XIX століття, шахрайство розглядалося як вид крадіжки або інших форм розкрадань, поєднаних із хитрим, підступним вилученням чужого майна. Із зростанням частки цього злочину в структурі майнової злочинності розвивається і кримінально-правове поняття шахрайства, яке набуває все більш чіткого і однозначного розуміння.

В «Уложениях о наказаниях уголовных и исправительных» 1866 року також були закріплені заходи відповідальності за шахрайство: вводилося чітке розмежування понять злочинства (крадіжки) і шахрайства (ст. 2128), визначалися різні види зловживання довірою і способи обману, які використовуються при укладенні угоди [12, с. 13].

22 березня 1903 Миколою II було затверджено Кримінальне укладення, яке так і не було повністю введено в дію. Згідно зі ст. 591 гл. 33 «Про шахрайство» до останнього відносилось [12, с. 14]: викрадення шляхом обману чужого рухомого майна з метою привласнення; викрадення чужого рухомого майна з метою привласнення за допомогою обміру, обважування чи іншого обману в кількості або якості предметів при купівлі-продажу чи іншої оплатної угоди; спонукання шляхом обману з метою доставити собі або іншому майнову вигоду, до відступлення права по майну або до вступу в іншу не вигідну угоду по майну. При цьому види шахрайства збігалися з видами злочинства. Статті 592-598 передбачали відповідальність за спеціальні види шахрайства (обман у заборонених угодах і обман особою, яка брехливо видала себе за службовця або за особу, яка виконує доручення службовця, страховий обман, неправдиве оголошення аварії капітаном торгового судна), ст. 577—578 — за зловживання

довірою. До 1917 року рівень майнових відносин у суспільстві був такий, що кримінальне право впритул підійшло до необхідності законодавчого визначення шахрайства.

У період із 1917 по 1922 р.р. у СРСР були видані законодавчі акти, що передбачають загальні основи боротьби зі злочинами проти власності. До них відносяться: Декрет РНК «Про суд № 1» від 24 листопада 1917 року, Декрет «Про заходи боротьби з розкраданнями з державних складів і посадовими злочинами, що сприяють розкраданням» від 1 червня 1921 року.

Шахрайство як злочин проти власності було закріплено в КК РРФСР 1922 року в главі VI «Майнові злочини» [57, с. 98]. Ст. 187 передбачала відповідальність за шахрайство щодо особистого майна громадян, ст. 188 - за шахрайство щодо соціалістичного майна. Передбачалося, що шахрайство щодо майна приватних осіб каралося примусовими роботами або позбавленням волі на строк до шести місяців, шахрайство, що мало своїм наслідком збиток, заподіяний державній або громадській установі, каралося позбавленням волі на строк до одного року.

Кримінальний кодекс УРСР 1922 року взяв основні положення з Кодексу РРФСР 1922 року. Даний Кримінальний кодекс вперше провів диференціацію кримінальної відповідальності за шахрайство залежно від форми власності, віддавши перевагу державній. КК визначив шахрайство, як присвоєння з корисливою метою майна чи права на нього шляхом зловживання довірою чи обману. Законодавець визнав за необхідне ввести до складу злочину як спосіб здійснення, крім обману, і зловживання довірою.

Наступним етапом було закріплення шахрайства в КК УРСР 1926 року [57, с. 99]. Відповідно з диференціацією власності в державі поділялася і відповідальність за шахрайство: частина 1 ст. 180 КК передбачала відповідальність за шахрайство щодо особистого майна громадян, а частина 2 названої статті - за шахрайство, що мало своїм наслідком заподіяння збитку державному або громадському установі.

4 червня 1947 був прийнятий Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про

кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна». Він став єдиним актом, який передбачає відповідальність за розкрадання, так як на той період відповідні статті КК 1927 року не застосовувалися. Указ не давав вичерпного переліку форм розкрадання. Однак, на практиці виділення форм (у тому числі і шахрайства) відбувалося відповідно до статей Кримінального кодексу (хоча при кваліфікації на них не посилалися).

Період його дії закінчився лише в 1958 році з прийняттям «Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік» від 25 грудня і Кримінального кодексу УРСР від 28 грудня 1960 року [39, с. 12]. У ст. 83 зазначеного кодексу йдеться про розкрадання державного або колективного майна шляхом шахрайства, а в ст. 87 - про спричинення майнової шкоди шляхом обману або зловживання довір'ям. Також окремою статтею у цьому кодексі виділено «Шахрайство» - ст. 143. Відповідно до ч. 1 цієї статті шахрайство - це заволодіня індивідуальним майном громадян або набуття права на майно шляхом обману чи зловживання довір'ям.

У сучасному Кримінальному кодексі України 2001 року [45] відповідальність за шахрайство передбачена однією статтею (ст. 190), в якій зазначено, що шахрайство це заволодіня чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою.

Відмінність між вказаними ст. 83, ст. 87, ст. 143 та ст. 190 полягає в тому, що, по-перше, ст. 190 КК України одну з форм шахрайства визначає, як «заволодіня чужим майном», що є новою, порівняно з КК 1960 року, характеристикою належності майна; по-друге, ст. 190 КК України передбачає ряд нових кваліфікуючих ознак, таких як вчинення шахрайства шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, вчинення цього злочину в особливо великих розмірах та вчинення злочину організованою групою; по-третє, санкції, передбачені ст. 190 КК України, значно різняться порівняно з тими, які були закріплені у статтях 83, 87, 143 КК 1960 року, до того ж, ці санкції доповнені новими видами покарань.

Відповідно до ст. 13 Конституції України держава забезпечує захист прав

усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом [43]. Важливим є те, що дані права і свободи носять не декларативний характер, вони забезпечуються і охороняються всіма засобами, що знаходяться в руках суспільства і держави. Гарантії права власності (як і інших прав і свобод громадян) різні за своїм характером: вони можуть бути економічними, політичними, організаційними, юридичними. Особлива увага повніша приділяється юридичним гарантіям власності. Захист права власності здійснюється на основі норм різних галузей права. Серед них велику роль відіграють норми кримінального права.

Вказане положення знайшло своє пряме підтвердження в законодавчій практиці, а саме з прийняттям і введенням в дію Кримінального кодексу України в 2001 р. У ст. 190 вказаного Кримінального кодексу дається чітке визначення поняття шахрайства, яке визначається, як заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою [45]. Таке визначення шахрайства, по-перше, дозволяє виділити два різновиди шахрайства - розкрадання чужого майна і придбання права на чуже майно, по-друге, містить вказівку на конкретні способи його здійснення, відмежовуючи його від інших видів злочинних діянь, - обман або зловживання довірою.

У зарубіжних країнах про шахрайство (як обман) згадують багато стародавніх джерел права, проте для кожної з них характерний індивідуальний розвиток кримінальної відповідальності. Шахрайські дії не тільки заборонялися усіма світовими релігіями, а й завжди мали економічне підґрунтя, однак спочатку пов'язувалися як з майновим обманом, так і з неправдивим доносом, фальшивомонетництвом, підробкою, чаклунством, азартними іграми (Закони Хаммурапі, Закони Ману, Закони XII таблиць). Вперше найбільш повне тлумачення поняття шахрайства, яке відповідало категорії "стеліонат", було зроблено у римському праві, що стало наслідком розвитку іпотечних відносин. Надалі шахрайство визнавалося, зокрема: злочином, що зашкоджує "праву на істину" (Німеччина); місдимінором, що виник з крадіжки (Англія); виманюванням чи спробою виманювання чужого майна через обманні хитрощі (Франція).

Основним способом вчинення шахрайства вважався обман, тоді як зловживання довірою або не було кримінально караним, або утворювало склад іншого злочину [19, с. 232].

На рис. 1.1. узагальнимо умовні періоди розвитку кримінальної відповідальності за шахрайство.

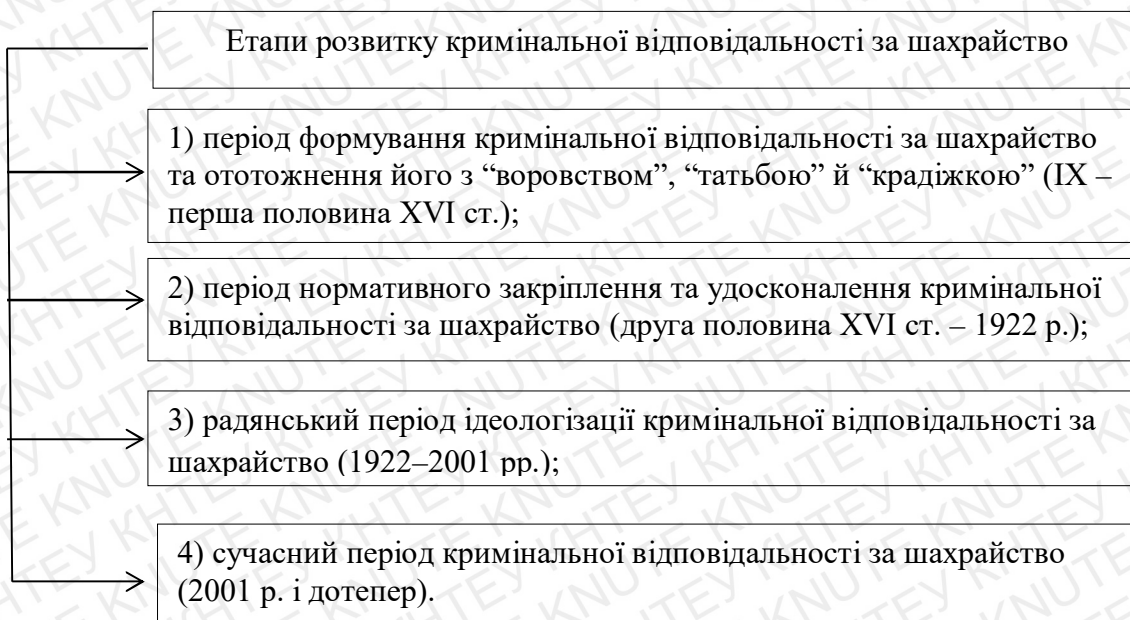

Рис. 1.1. Етапи розвитку кримінальної відповідальності за шахрайство

Отже, проаналізувавши історичні аспекти виникнення шахрайства, можна зробити висновок, що відповідно до наявних історичних джерел шахрайство як вид кримінального правопорушення бере свій початок із часів існування людства, хоча законодавче закріплення наявне лише з часів Київської Русі. Шахрайство, в близькому до сучасного розумінні, було закріплене у Кримінальному кодексі УРСР 1922 року.

Таким чином, підсумовуючи наведене, слід зазначити, що, своїми історичними витокami визнання шахрайства як злочинного діяння пов’язане з римським правом - правом розвинутих торговельно-грошових відносин. Поступово виокремлюючись від приватноправового діяння, на кінець XVIII - початок XIX ст. шахрайство набуло власних ознак, що дало підстави узагальнити визначення поняття шахрайства як кримінально караного діяння з власним складом злочину. Проте, ні практикою, ні теорією ще до кінця не вироблені

відповіді на багато з питань, пов'язаних з обманом, зловживанням довірою як засобами здійснення цього злочину. Лише комплексне дослідження шахрайства як історичного, наднаціонального злочинного діяння, існування якого пов'язано передусім з природою самої людини, недосконалістю її свідомості, сприятиме просуванню на шляху його викорінювання як антисоціального явища. Вивчення історичного досвіду боротьби з шахрайством у розвинутих країнах в умовах капіталізації суспільних відносин сприятиме подальшому вдосконаленню законодавства в цій сфері в країнах з ринковою економікою. А це, в свою чергу, зумовлює потребу в подальших історико-правових дослідженнях зазначеної проблеми.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Шахрайство – це злочин щодо заволодіння чужим майном шляхом обману чи зловживання довірою, який передбачає, як адміністративну, так і кримінальну відповідальність. Шахрайство визначається законодавством, як заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Шахрайство являє собою своєрідну «інтелектуальну» злочинну діяльність, здійснення якої передбачає, що шахрай у своїй свідомості розробляє схеми проведення шахрайської операції, обирає організаційні та технічні заходи, спрямовані на забезпечення можливостей її практичної реалізації. Кримінальна відповідальність за шахрайство передбачена ст. 190 КК України і карається штрафом, виправними роботами або позбавленням волі. Оскільки саме цей злочин є найбільш «хитрим», важко доказуваним, чим і користуються шахраї, то необхідно значно більше уваги приділяти вказаному виду правопорушень.

Своїми історичними витоками визнання шахрайства як злочинного діяння пов'язане з римським правом - правом розвинутих торговельно-грошових відносин. Поступово виокремлюючись від приватноправового діяння, на кінець XVIII - початок XIX ст. шахрайство набуло власних ознак, що дало підстави

узагальнити визначення поняття шахрайства як кримінально караного діяння з власним складом злочину.

Проаналізувавши історичні аспекти виникнення шахрайства, можна виокремити наступні етапи розвитку кримінальної відповідальності за шахрайство: 1) період формування кримінальної відповідальності за шахрайство та отожднення його з “воровством”, “татьбою” й “крадіжкою” (IX – перша половина XVI ст.); 2) період нормативного закріплення та удосконалення кримінальної відповідальності за шахрайство (друга половина XVI ст. – 1922 р.); 3) радянський період ідеологізації кримінальної відповідальності за шахрайство (1922–2001 рр.); 4) сучасний період кримінальної відповідальності за шахрайство (2001 р. і дотепер).

Вивчення історичного досвіду боротьби з шахрайством у розвинутих країнах в умовах капіталізації суспільних відносин сприятиме подальшому вдосконаленню законодавства в цій сфері в країнах з ринковою економікою. А це, в свою чергу, зумовлює потребу в подальших історико-правових дослідженнях зазначеної проблеми.

РОЗДІЛ 2. ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ ШАХРАЙСТВА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ОКРЕМИХ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ

2.1. Об'єкт та об'єктивна сторона шахрайства

Кваліфікація шахрайства викликає чимало проблем. Тому, важливим є розуміння складу вказаного злочину. Об'єктом будь-якого злочину є суспільні відносини, які узагальнують певні блага, інтереси людей та суспільні інтереси і інтереси держави. Об'єкт шахрайства в цілому не відрізняється від об'єкта розкрадань, ним виступає власність як економіко-правова категорія.

Під родовим об'єктом злочину слід розуміти соціальні цінності, на які посягає певна група злочинів. Родовим об'єктом цього злочину є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини власності, що виникають з приводу майна та юридично виражені у: праві володіти, користуватися і розпоряджатися цим майном (праві власності), яким наділений власник; обов'язку інших осіб (невласників) сприймати вказане право як належне, не перешкоджаючи його реалізації. Визначення родовим об'єктом шахрайства саме суспільних відносин власності, а не права власності і не правовідносин власності, пояснюється тим, що суспільні відносини є первинними і порушуються злочинами, в той час, як зазначені право і правовідносини – вторинні і порушуються внаслідок порушення суспільних відносин власності. Оскільки, відносини власності – це відносини людей в процесі суспільного виробництва, обміну, споживання виготовленого продукту, тобто матеріальні (економічні) відносини. В результаті ці відносини утворюють право власності, регулюються і закріплюються законодавством. Порушення цих відносин тягне за собою порушення даного права, що охороняється законом, і є доказом протиправності шахрайства.

В законодавстві України немає чіткого і однозначного поняття права власності, але є значна кількість різних теорій, одне, що об'єдує ці теорії – це віднесення права власності до речових прав. Загальний зміст речового права полягає в тому, що між річчю і особою виникає ідеальний юридичний зв'язок, що поляє в тому, що річ належить конкретній особі і повністю підлягає її волі, а інші

особи не повинні втручатися в цей зв'язок, так як право власності є абсолютним. Відповідно до класичного підходу об'єктом права власності визначається лише річ. Вказану позицію займають такі вчені – О. В. Дзера, В. П. Мозолін, Д. М. Генкін [26, с. 102]. Але інші вчені, такі, як М. І. Брагінський, В. В. Вітрянський, Е. А. Суханов, С. С. Алексєєв, вважають, що об'єктом прав власності можуть бути і предмети довкілля, а також неуречевлене майно [53, с. 118]. Тому, власність як родовий об'єкт права власності слід розуміти як економічні відносини власності, врегульовані правом, які складаються з приводу належності та товарного обігу майна, послуг, енергії та інших об'єктів власності [82, с. 260].

Безпосередній об'єкт шахрайства – відносини власності, охоронювані кримінальним законом суспільні відносини будь-якої форми власності, яким завдається шкода у конкретному випадку. Поряд з цим, з огляду на формулювання шахрайства у ч. 3 ст. 190 КК України, де йдеться про вчинення шахрайства шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, пропонується виділяти додатковий факультативний безпосередній об'єкт цього злочину – охоронювані кримінальним законом суспільні відносини у сфері використання ЕОМ (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку.

Виходячи із сутності вчення про предмет злочину (зокрема, наукових позицій Є. В. Лащука, Л. Д. Гаухмана, С. В. Максимова, Є. В. Сусліної) та досвіду кримінального права низки іноземних держав, предметом шахрайства неможна визнавати право на майно (зокрема, про це свідчить досвід країн ЄС та окремих країн СНД, наприклад, Республіки Молдова), через це воно має охоплюватися категорією “майно”. За даними статистичних досліджень, 56,0 % усіх ошуканих є жінками, а 44,0 % – чоловіками.

У кримінальному законодавстві іноземних держав шахрайство передусім розглядається серед групи злочинів проти власності чи суміжних з ними груп (злочинів проти власності як підгрупи злочинів у сфері економіки – КК РФ; майнових злочинів і проступків – КК Франції; злочинних діянь проти чужого майна – КК Австрії; корисливих злочинів – КК Данії; злочинів проти майна – КК

Польщі) або серед групи злочинів, де в назві фігурує вказівка на термін “шахрайство” (зокрема, гл. 47 “Шахрайство та удавані заяви”, гл. 63 “Шахрайство з використанням пошти” та гл. 113А “Телемаркетингове шахрайство” розд. 18 Зведення законів США; розд. 22 “Шахрайство та зловживання довірою” Особливої частини КК ФРН; гл. XXXIX “Злочини, пов’язані з шахрайством та вимаганням” Книги II “Злочини” КК Республіки Корея) [88, с. 229].

Предметом шахрайства виступає передусім чуже майно, а подекуди й право на майно (КК РФ чи КК Республіки Білорусь), зокрема: грошові кошти, цінні папери, матеріальні цінності (КК Франції); майнова вигода, дані електронно-обчислювальної машини або невірні дані про вигоду вкладів (КК ФРН); вигода для обвинуваченого (КК Швеції), громадські та приватні цінності на значну суму (КК КНР). У кваліфікованих складах шахрайства йдеться про: майно чи грошову суму у відповідних розмірах (зокрема, конкретний розмір заподіяної шкоди у національній валюті – КК Австрії, великі чи особливо великі розміри – КК КНР); предмети першої необхідності, житло, соціально необхідне майно, акти, документацію, протоколи, публічні чи офіційні документи, предмети художньої, історичної, культурної або наукової цінності, рухома чи нерухома річ (КК Іспанії); банківський кредит або страхове покриття (КК Туреччини) [19, с. 166].

Потерпілий від шахрайства може виступати такою ознакою об’єкта шахрайства, за якої кримінальна відповідальність: взагалі не настає, якщо не буде вказівки на нього (зокрема, розумово незріла особа – КК Ірану); є більш суворою, оскільки йдеться про кваліфікуючі ознаки (зокрема, особа, яка має особливу уразливість через вік, хворобу, каліцтво, фізичні чи психічні вади, стан вагітності – КК Франції; велика кількість людей – КК ФРН; неповнолітній чи особа з ознаками недоумства – КК Японії або КК Республіки Корея; віктимізація десяти або більше осіб, віком понад 55 років у разі вчинення телемаркетингового шахрайства – Зведення законів США).

Предметом шахрайства може бути майно в розуміння речі та право на майно. Предметом даного злочину можуть бути як рухомі, так і нерухомі речі.

Майно, як предмет шахрайства повинно володіти певними економічними, фізичними та юридичними ознаками.

Фізична (матеріальна) ознака говорить про те, що предмет повинен бути речовинним, матеріальним предметом зовнішнього світу, окресленим в просторі. При застосуванні даного положення останнім часом виникають певні труднощі. Не можуть бути предметом шахрайства, як майнового злочину ідеї, погляди, прояви людського розуму, інформація.

Сутність економічної ознаки полягає в тому, що предметом може бути тільки річ, яка має певну економічну цінність. Предмет втілює людську працю, тобто предмет виготовлений людиною та містить людську працю, якщо мова йде про продукт біологічного природного походження.

Предметом шахрайства можуть бути товарно-матеріальні цінності в будь-якому стані і вигляді, що володіють, економічною властивістю вартості, а також гроші, як загальний еквівалент вартості як особливий товар, що виражає ціну будь-яких інших видів майна. Будь-який продукт має не тільки вартість як вираз міри вкладеної абстрактної праці, але і споживчу вартість - корисність. Як для потерпілого, так і для злочинця обидві ознаки предмету розкрадання мають значення. Не можна говорити про розкрадання, коли особа заволодіває речами, викинутими власником за непотрібністю [4, с. 86].

Звичайний вираз цінності речі – її вартість, грошова оцінка. Тому, гроші, валютні цінності й інші цінні папери (акції, облігації і т.п), що є еквівалентом, теж можуть бути предметом розкрадання. І навпаки, не можуть бути предметом розкрадання речі, які втратили господарську цінність, або природні об'єкти, в які не включена праця людини.

Третя ознака шахрайства – юридична - говорить про те, що таким предметом може виступати лише чуже майно. Чужим майном є майно, на яке особа не має ні речових прав, коло яких обмежене законом, ні зобов'язальних прав, які можуть створюватися на розсуд самих осіб.

До речових прав наприклад відносяться: право власності, право довічного володіння або постійного користування земельною ділянкою, сервітути і т.д., а до зобов'язальних прав відносяться: право оренди, берігання, найму і т. п.

Предмет шахрайства у Кримінальному кодексі сформульований ширше, ніж зазвичай розуміється предмет розкрадання. Предметом шахрайства виступають: 1) чуже майно; 2) право на чуже майно.

А. Е. Жалинський вважає, що шахрайство має два різновиди предмета: речі в складі шахрайства - розкрадання і майно в цілому в складі придбання права на майно. Правда, це погано співвідноситься з буквою закону.

У науці є позиція, згідно з якою в придбанні права на майно шляхом обману чи зловживання довірою предмет злочину відсутній. На думку С. М. Кочои, поняття «право на майно» охоплюється цивільно-правовим поняттям майна, і від виділення права на майно в шахрайстві слід відмовитися [51, с. 18]

Право на майно як предмет шахрайства розуміється в науці по-різному. Відомий фахівець з проблем шахрайства Г. Н. Борзенков пише: «Якщо під правом на майно розуміється право власності в повному обсязі, то згадка про це має значення лише для уточнення моменту закінчення злочину» [13, с. 4]. З. А. Незнамова розуміє «право на майно» як юридичну категорію, що включає в себе певні повноваження власника, тобто права володіння, користування і розпорядження належним йому майном. При цьому вона вважає, що поняття «право на майно» аж ніяк не рівнозначно поняттю «майнові права». Останні можуть виступати предметом тільки одного злочину проти власності - заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою. Майже так само тлумачить право на майно А. Ю. Чупрова, яка в якості обов'язкової його ознаки додає оформлення цього права документально. Слід лише зауважити, що майно розуміється нею широко: і як майно, «не має певного об'ємного вислови, не сприймається візуально або за допомогою відчуття дотику» - окремі види енергії, радіохвилі певної частоти і т.д. [14, с. 172].

О. Ф. Шишов пов'язував право на майно з правом на його придбання і як приклад наводить ошадну книжку на отримання вкладу в банку, боргову розписку

для отримання грошей з кредитора. Ю. І. Ляпунов, не даючи докладного визначення поняття права на майно, перераховував види документів, в яких воно може бути закріплено: заповіт, страховий поліс, довіреності на отримання тих чи інших цінностей, різні види цінних паперів (іменні і ордерні). Таким самим шляхом йшов і А. Н. Ігнатов. [41, с. 65].

На думку Б. В. Волженкіна, «при шахрайстві отримання права на майно може бути пов'язано з придбанням незаконним шляхом не тільки окремих правомочностей власника на чуже майно, а й права вимоги майна: вклад у банку, безготівкові гроші, бездокументарні цінні папери, закладене майно та ін.». Такої ж позиції дотримується і В. І. Лесняк. [41, с. 66].

Широко розуміє право на майно в шахрайстві Л. В. Григор'єва. Вона пише: «Матеріальним виразом права на майно є документи майнового характеру (ощадкнижки, довіреності, квитанції, жетони, пластикові кредитні картки)». Майже така ж думка висловлена В. Д. Ларичева і Г. М. Спіріним, що відзначають: «Набуття права на чуже рухоме майно може здійснюватися шляхом заволодіння квитанціями на багаж, товарними чеками, жетонами, номерками, документами на отримання майна і т.п.» [53, с. 126].

Своєрідну позицію з приводу права на майно займає в науці А. І. Бойцов. Він зазначає, що законодавче визначення шахрайства «дозволяє виділити два різновиди шахрайства по об'єкту (саме по об'єкту, а не по предмету) - шахрайське заволодіння чужим майном, що посягає на відносини власності, і шахрайське придбання права на чуже майно, що посягає на інші речові відносини (обмежені речові права). Речові відносини при цьому можуть мати «як характер відносин, заснованих на праві власності, так і речове-правових відносин, що існують в рамках обмежених прав на чуже майно». Поразка перше, на думку автора, передбачає неправомірну зміну власника», що і відбувається при вилученні майна шахраєм з фонду власника. При шахрайському ж вилучення майна у суб'єкта обмеженого речового права у відносинах власності по суті нічого не змінюється, оскільки право власності на таке майно зберігається за колишнім

власником. Просто дане речове право протиправним чином переходить від однієї особи до іншої, при тому що саме майно залишається у фонді власника».

Найширше поняття «право на майно» стосовно шахрайства дають А. В. Діамантів і І. А. Клепицький: «Правом на майно слід визнати будь-яке право на річ (як речове, так і зобов'язальне), в тому числі і право на отримання речі (наприклад, безготівкові гроші)» [16, с. 155].

Таким чином, всі наявні в науці точки зору на поняття «право на майно» можуть бути зведені до трьох основних, що принципово відрізняються одна від одної: перша пов'язана з його тлумаченням тільки як правомочностей власника (правомочностей щодо володіння, користування і розпорядження майном); друга включає в поняття права на майно ще й право вимоги майна (останнє, щоправда, також розуміється по-різному); третя ототожнює право на майно з правами власника обмеженого речового права.

Шахрайство як і будь-який злочин - певна поведінка його суб'єкта, котра спостерігається зовні та обумовлена внутрішнім ставленням до неї винної особи. Злочином у науковій літературі визнається конкретний акт вольової поведінки людини, вчинений під контролем її свідомості. При цьому зовнішній прояв такої поведінки називається об'єктивною стороною злочину, а внутрішнє ставлення суб'єкта до такої поведінки – суб'єктивною стороною злочину, що буде розглянуто в наступному підрозділі.

Об'єктивна сторона злочину – це зовнішній бік, тобто зовнішній вираз злочину, що характеризується суспільно небезпечним діянням, дією чи бездіяльністю, суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням та суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, та засобами вчинення злочину. Ці складові злочинної поведінки притаманні будь-якому злочину як явищу реальної дійсності і мають місце у всіх випадках, коли вчиняється злочин. Об'єктивна сторона складу злочину – це сукупність передбачених законом про кримінальну відповідальність ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, що посягає на об'єкт кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови цього посягання.

Відповідно до ч. 1 ст. 190 КК України шахрайство полягає у заволодінні чужим майном або придбанні права на майно шляхом обману чи зловживання довірою [45]. З огляду на це, з об'єктивної сторони обов'язковими ознаками шахрайства мають виступати:

- 1) суспільно небезпечне діяння – заволодінням чужим майном або придбанням права на чуже майно;
- 2) суспільно небезпечні наслідки – перехід майна із законного володіння чи розпорядження однієї особи до незаконного володіння чи розпорядження іншої особи;
- 3) причиновий зв'язок між суспільно небезпечними наслідками та суспільно небезпечним діянням;
- 4) способи вчинення злочину – обман чи зловживання довірою.

Більшість кримінального законодавства країн СНД асоціює шахрайство не із “заволодінням” чужого майна (як КК України), а з його “розкраданням” (наприклад, Модельний КК для держав – учасниць СНД, КК РФ або КК Республіки Білорусь). Проте у національному кримінальному праві шахрайство, враховуючи комплексність цього злочину, не можна віднести ні до «викрадення», ні до «розкрадання» (ці категорії є родовими, але не тотожними), тоді як в адміністративному праві воно все ж таки є викраденням (ст. 51 КУпАП) [42].

Згідно статистичних досліджень встановлено, що у 58,2 % випадках суди чітко не розмежовують конкретний спосіб вчинення шахрайства. Тому, у дисертації Шуляк Ю. Л., автором запропоновано більш досконале визначення обману (свідоме повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування певної інформації, повідомлення про яку, згідно з чинним законодавством, має бути обов'язковим, що вводить його в оману відносно юридично значущих фактів, обставин або подій, вчинене задля спонукання його за власною волею передати винному своє майно) та зловживання довірою (завідомо недобросовісне використання винним довіри з боку потерпілого, що склалася між ними на підставі попередніх особистих чи юридичних стосунків – родинних, дружніх, службових, трудових, цивільно-правових). Оскільки склад

шахрайства є матеріальним, то важливе значення у його складі мають суспільно небезпечні наслідки, при цьому винна особа повинна мати реальну початкову можливість, залежно від споживчих властивостей того чи іншого чужого майна, користуватися або розпоряджатися ним на свій розсуд [87, с. 37].

У кримінальному законодавстві іноземних держав з об'єктивної сторони шахрайство характеризується:

а) різними формами, зокрема: власне шахрайством, замахом на цей злочин, злочинними діями, які схожі на шахрайство, тобто зловмисним зловживанням станом невідомості чи «жульництвом» – КК Франції; шахрайством простим, особливо тяжким, комп'ютерним, у формі отримання субсидій шахрайським шляхом, при капіталовкладеннях, при створенні фінансових пірамід, кредитним – КК ФРН; шахрайством, шахрайською поведінкою, тяжким шахрайством – КК Швеції; шахрайством банківським, комп'ютерним, поштовим, податковим, телемаркетинговим, страховим, медичним – Зведення законів США; за КК Республіки Корея – шахрайство з використанням комп'ютера, кваліфіковане шахрайство, протиправне використання пільгових засобів, неправомірний прибуток, шахрайські дії, що є звичними, замах на шахрайські дії;

б) різними способами, а не тільки через обман або зловживання довірою, як у КК України, зокрема: ствердженням хибних фактів або викривленням чи приховуванням справжніх фактів – КК ФРН; привласненням хибного імені або через майстерні хитрощі, або за допомогою “павутини неправди” – КК Голландії; маніпуляцією інформацією або використанням інших подібних хитрощів – КК Іспанії; незаконним здійсненням, підтвердженням або використанням помилки – КК Данії; повідомленням неправдивих даних або зловживанням службовим становищем – Закон Англії про шахрайство 2006 р.; застосуванням хитрощів і малярства, примушуванням до вчинення дій, спрямованих на шкоду потерпілому – КК Туреччини; виманюванням майна в іншої особи або отриманням незаконної майнової вигоди – КК Японії тощо.

За кордоном найпоширенішим способом вчинення шахрайства є обман, однак він також може бути взагалі єдиним способом вчинення цього злочину

(зокрема, як у КК Республіки Молдова) або окремим, відмінним від шахрайства діянням (зокрема, як у КК Іспанії, КК Голландії або КК Республіки Сан-Марино). Щодо конструкції «зловживання довірою», то на цей спосіб вчинення злочину іноземний законодавець зазвичай не вказує при конструюванні норм про шахрайство (більше того, подекуди шахрайство прямо відмежовується від зловживання довірою – зокрема, у КК Франції, КК ФРН, КК Австрії, КК Туреччини, КК Японії).

Однак, більшість КК країн СНД асоціює шахрайство саме із «зловживанням довірою» (поряд з «обманом»), при цьому судова практика не має якихось труднощів щодо кваліфікації шахрайства у такий спосіб. Враховуючи це, а також традиційність конструкції «зловживання довірою» у національному кримінальному праві, обґрунтовується залишити її в межах ст. 190 КК України.

Таким чином, безпосереднім об'єктом шахрайства є відносини власності. Тому, не дивним є те, що саме об'єкт даного злочину пікреслює суспільну небезпечність даного злочину, адже відносини власності займають одне з найважливіших місць серед інших людських відносин, вони захищаються безпосередньо Конституцією України, що говорить про їхню важливість. Тому, об'єкт шахрайства служить не лише елементом даного складу злочину, але і індикатором небезпечності даного злочину. Предметом шахрайства є майно в розумінні речі та право на майно, яке повинно відповідати ознакам матеріальності, економічної цінності, відсутності прав на нього у суб'єкта злочину. Об'єктивна сторона шахрайства – зовнішній вираз злочину, сукупність передбачених законом про кримінальну відповідальність ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, що посягає на об'єкт кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови цього посягання.

2.2. Суб'єкт та суб'єктивна сторона шахрайства

Обов'язковою складовою аналізу складу злочину є його суб'єктивна сторона. У теорії кримінального права її визначають зазвичай як внутрішню

сторону загального небезпечного посягання. Як зазначає Д. І. Дубровський, суб'єктивна реальність є проекцією в майбутнє і тому своєю основою підлягає опису категоріями психології [28, с. 107-108]. Дослідження суб'єктивної сторони складу злочину ґрунтуються на працях Ю.В. Александрова, П.П. Андрушка, В.І. Антипова, Х.Х. Абсатарова, М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, Ф.Д. Гребенкіна, В.М. Кудрявцева, П.М. Левіна, О.П. Литвина, В.К. Матвійчука, П.С. Матишевського, М.І. Мельника, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, Г.В. Тимейка та ін.

За КК України суб'єктом шахрайства може бути лише фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, тоді як в іноземному кримінальному законодавстві – це як загальний, так і спеціальний суб'єкт, а також юридична особа (організація) [45]. Шахрайство є найбільш «інтелектуальним» злочином проти власності. Типовий кримінально-психологічний портрет особи злочинця-шахрая у бізнесовій структурі - це чоловік, віком 36–55 років, без кримінального минулого, керівник чи менеджер середньої ланки, з досвідом роботи в компанії біля п'яти років, професіонал.

Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини у вигляді прямого умислу і корисливого мотиву - спонукання до незаконного збагачення за рахунок чужого майна та корисливою метою — заволодіння чужим майном чи правом на нього. Суб'єктивна сторона має вирішальне значення для кваліфікації злочинів проти власності. Суб'єктивну сторону злочину зазвичай визначають як психічну діяльність, безпосередньо пов'язану із вчиненням злочину [16, с. 155]. Таке визначення не можна визнати точним. Оскільки таке визначення не враховує в повній мірі складний взаємозв'язок об'єктивного і суб'єктивного, рівень їх розмежування при оцінці як індивідуальної поведінки, так і ознак складу злочину. Суб'єктивна сторона складу злочину – психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння та його наслідків, що виражаються в формі умислу або необережності, мотивів і мети злочину [27, с. 52].

Таким чином, однією і тією ж формою психічного ставлення позначається і частина, і ціле – суб'єктивна сторона і вина. Це, на думку В. К. Матвійчука, призводить до стирання межі між ними [55, с. 288]. На думку деяких науковців,

суб'єктивна сторона складу злочину – це психічне ставлення особи до вчиненого ним суспільно небезпечного діяння та його наслідків характеризується виною, мотивом і метою злочину [49, с. 16]. Проте і таке визначення критикується, оскільки психічне ставлення суб'єкта до діяння та наслідків являє собою вину в формі умислу або необережності, а вся суб'єктивна сторона включає в себе не лише названі, але й інші компоненти, зокрема, емоції, що проявляються в злочинній поведінці. Деякі автори зазначають, що суб'єктивна сторона складу злочину та її ознаки являють собою юридичне визначення, і що як будь-яке визначення воно не відображає повністю всього змісту предмета, що визначається, – суб'єктивною стороною самого злочину. Ознаки суб'єктивної сторони дають критерій для встановлення вини суб'єкта у вчиненому злочині. Їх обсяг і характер визначаються як ознаками умислу і необережності, так і ознаками відповідного складу злочину, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу.

П. С. Дагель вказує, що обсяг і зміст вини, яких потребують кожний склад злочину, можна встановити лише на підставі аналізу як суб'єктивних, так і об'єктивних ознак [24, с. 11]. Отже, розділяти об'єктивне і суб'єктивне (індивідуальне) необхідно лише по відношенню до свідомості особи, яка вчиняє злочин (об'єктивне), або до зовнішньої сторони його діяння (суб'єктивне). Тому свідомість інших осіб, причетних до вчинення злочину, виявиться у сфері об'єктивного як того, що знаходиться за межами свідомості злочинця. Формула «психічна діяльність, безпосередньо пов'язана із вчиненням злочину» охоплює і свідомість осіб, які не є суб'єктами злочину, але задіяні в механізмі його здійснення (наприклад, потерпілих, осіб, що виконують наказ, незаконність якого очевидна), оскільки психічна діяльність цих осіб також має безпосереднє відношення до досконалого злочину. Таким чином, суб'єктивна сторона охоплює всю психічну діяльність суб'єкта при вчиненні злочину. З цим погоджуються і деякі криміналісти, вказуючи, що інтелектуальні, вольові і емоційні процеси в психічній діяльності суб'єкта протікають у повній єдності і взаємообумовленості

[3, с. 227]. Це єдиний і в той же час різний за змістом процес, який відбувається в людській психіці.

При розгляді суб'єктивної сторони шахрайства не можна забувати про те, що правозастосування базується на ретроспективному аналізі поведінки особи, яка вчинила злочин. І тому, всі інші міркування про винність дії чи бездіяльності особи, що входять до складу злочину, досить умовні, являють собою побудову психологічної моделі даного діяння, вчиненого в минулому. Більше того, стосовно досліджуваних злочинів мається на увазі дещо інше, ніж звичайний окремий вольовий акт. Як окремий злочин у кримінально-правовому значенні мають на увазі не лише одну дію, але і дві дії, їх серію, систему, поведінку особи. Отже, саме така поведінка для особи виявляється привабливою і доцільною в даний момент, і вона у певній ситуації приймає відповідне рішення.

Характеризуючи суб'єктивну сторону злочину, як психічну діяльність, ми тим самим позначаємо її в найзагальнішому вигляді, вказуючи на те, що вона є психічним процесом. Проте, її зміст у психологічному аспекті неоднорідний. Більшість криміналістів, ґрунтуючись на даних психологічної науки, виділяють у структурі суб'єктивної сторони злочину такі компоненти, як вина, мотив, мета і емоції. У той же час у науці кримінального права існує й інша думка, згідно з якою зміст суб'єктивної сторони утворює вина, тобто вина ототожнюється з суб'єктивною стороною, а мотив, мета й емоції є елементами вини. Прибічники відриву вини від мотиву, мети і емоцій висувають проти іншої концепції низку наступних заперечень [66, с. 7-8]. Мотив, мета, емоції не є елементами вини, але значення їх інше.

З традиційної точки зору встановлення вказаних ознак є обов'язковим, якщо вони передбачені в законі або в ньому їх мають на увазі, в інших випадках їх можна ігнорувати. Зазначений підхід призводить до помилкових висновків. Стосовно конкретного злочину всі ознаки потрібні, але самостійного кримінально-правового значення мотив, мета, емоції набувають не завжди, і в цьому виявляється їх факультативність.

Також у юридичній літературі точиться дискусія, якою саме теорією вини слід користуватись – нормативною чи оціночною. Можна погодитись з думкою, яка зустрічається в юридичній літературі, що є недосконалою і сама законодавча конструкція вини, яка не відповідає в повній мірі сучасним уявленням про суб'єктивні процеси в свідомості суб'єкта при вчиненні ним злочинних діянь, також даним психологічної науки [35, с. 68]. Деякі науковці вказують, що в кримінальному законодавстві повинна знайти місце як подвійна, так і змішана форма вини, яка має місце в конкретних складах злочинів і не знайшла місце в статтях Загальної частини Кримінального кодексу України [36, с. 290]. Термін «подвійна» форма вини означає альтернативу, наприклад, забруднення водних об'єктів може бути вчинено умисно або з необережності, що підтверджується тлумаченням терміну «двойственный», що схиляється і в один, і в другий бік; суперечливий; двояке відношення до чого-небудь. Термін «змішана» форма вини означає утворюватись шляхом змішання чого-небудь, складена із різнорідних частин, тобто одночасне існування у складі злочину двох форм вини.

Крім того, в юридичній літературі йде полеміка: яка ж теорія вини більш сприйнятлива для кримінального права – оціночна (нормативна) чи психологічна. Одні автори є прихильниками чисто психологічної теорії вини. Другі заперечують повністю психологічну теорію, схиляючись до оціночної (нормативної) теорії вини. В. В. Лунєв зазначає, що кримінально-правова наука, кримінальне законодавство і судова практика не відмовились від оціночних елементів винності, що до цього часу вина розглядається не тільки як психологічна, але й соціально-політична категорія; оціночно презумуючи деякі вольові та інтелектуальні моменти вини; на підставі оціночних суджень «не передбачив, але повинен був і передбачити» формулюється кримінальна відповідальність за злочинну недбалість [54, с. 56]. Тому, в юридичній науці і законодавстві неможливе лише звернення до формальних (психологічних) визначень вини. Законодавець звертається до розумного поєднання двох теорій вини. Умисел у кримінальному праві за традицією розглядають як одну з форм вини. Законодавча характеристика умислу включає усвідомлення небезпеки діяння, передбачення

можливості або неминучості настання суспільно небезпечних наслідків, їх бажання або допущення. Корінь слова «умисел» вказує на мислення, тобто в основі наміру лежить мислення. Свідомість ества поступка виникає як результат мислення. Мислення ж завжди протікає у формі думки і прийняття на його основі виводу, рішення.

Таким чином, юридична характеристика умислу наводить нас до його формальнологічної природи. Всі елементи умислу поділяються на інтелектуальні та вольові. До перших відносять усвідомлення небезпеки діяння і передбачення наслідків, до других — бажання і допущення. Важливе юридичне значення має проникнення в сутність суб'єктивної сторони складу злочину і психологічного змісту всіх складових компонентів. Загальна теорія кримінального права, розкриваючи принцип вини і відповідальності, ніколи не стояла осторонь від її психології. Але звичайно, психологія тут використовується як засіб пояснення окремих понять і категорій, а не розкриття справжнього змісту досліджуваних явищ, що ними позначаються. Такий підхід, очевидно, відображує догматичну обмеженість даної науки й ігнорування необхідності інтеграції знань [40, с. 253].

Звичайно, існують відмінності в психологічному та юридичному розумінні злочину і його складових частин, а також певні межі достатності у вивченні тих чи інших явищ та процесів конкретною наукою для забезпечення практики. Саме тут можна побачити деякі відмінності. Звичайно, криміналістів права цікавить передусім питання чи міститься у вчиненому склад злочину, форма вини суб'єкта, мотиви вчиненого тощо. Проте не можна забувати й про зв'язок кримінального права і так званого доказового права, що фактично досліджують один й той же предмет — злочин. Якщо нічого не доведено процесуально, то ніщо не кваліфікується і матеріально. Обсяг і межі практичного дослідження злочинного діяння завжди значно ширші, ніж про це зазначається в кримінальному законі, ставить більш жорсткі вимоги до встановлення і доведення його психологічних компонентів. Мотив завжди має бути вказаний у вирокі.

Слід також зазначити, що в кримінально-процесуальному законі немає вказівки на мету злочину як обставини, що підлягає доведенню. Проте потреба

встановлення мети витікає з вольового змісту злочинної поведінки суб'єкта — з того, що суб'єктивним причинам дії у вигляді його мотиву завжди відповідає мета самих дій. Таким чином, маючи певні теоретичні напрацювання щодо суб'єктивної сторони складу злочину і певні погляди щодо її складових, перейдемо безпосередньо до визначення суб'єктивної сторони злочинів проти власності.

З урахуванням способу вчинення, а також мотиву і мети, шахрайство є одним із видів злочинів проти власності. Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом і корисливою метою. Особливістю суб'єктивної сторони шахрайства є те, що шахрай усвідомлює уявну добровільність потерпілого щодо передачі йому майна чи права на нього і бажає скористатися цим для одержання чужого майна чи права на нього. Ці злочини є найбільш небезпечними, оскільки вони полягають у протиправному безоплатному вилученні чужого майна і оберненні на користь винної особи або інших осіб, що завдає шкоди власникові чи іншому володільцеві цього майна.

Щодо суб'єктивної сторони складу шахрайства в зарубіжних країнах, то в кримінальному праві зарубіжних країн подекуди використовуються зовсім інші категорії, що пов'язані з внутрішніми складовими самого злочину (наприклад, у Франції – це “моральний елемент” злочину; в Англії та США – лат. “mens rea” – суб'єктивний елемент, а Австралії – “елементи вини”); шахрайство передусім характеризується умислом (наміром) на вчинення цього злочину, що підтверджується додатковими законодавчими конструкціями (зокрема, вказівкою на “завідомість” – КК ФРН або мету шахрайства – “отримання вигоди” у КК Швеції, “отримання незаконних доходів” – у КК Голландії, “наживи” – у КК Іспанії). Подекуди закон стверджує, що обман, а отже загалом і шахрайство, можуть бути вчинені з необережності (зокрема, про це йдеться у КК Австралії).

Таким чином, за КК України суб'єктом шахрайства може бути лише фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, тоді як в іноземному кримінальному законодавстві – це як загальний, так і спеціальний суб'єкт, а також юридична особа (організація). Логічним визначення поняття суб'єктивної сторони

складу злочину проти власності, яке у повному обсязі відображатиме її реальний зміст, буде таке: суб'єктивна сторона злочинів проти власності – це психічна діяльність особи, яка вчиняє злочин проти власності, що безпосередньо відноситься до ознак його складу. Суб'єктивна сторона злочинів проти власності характеризується умисною формою вини, частіше за все з прямим умислом (усі форми та види розкрадання, розбій, здирництво, завдання майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою, угон). З прямим і непрямим умислом може бути вчинено умисне знищення чи пошкодження майна. Для багатьох складів злочинів обов'язковою є корислива мета.

Зміст суб'єктивної сторони складу злочину характеризується такими юридичними ознаками як вина, мотив та мета злочину. Змістом же суб'єктивної сторони злочину як явища реальної дійсності охоплюються також і інші компоненти психічної діяльності, деякі з них можуть мати законодавче закріплення в певних складах злочинів (емоції, потреби, інтереси). Суб'єктивна сторона вчинення злочину має важливе значення для характеристики шахрайства. Це його внутрішня сторона, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості та волі до суспільно небезпечного діяння, яке нею вчиняється, і до його наслідків. Основною характеризуючою ознакою суб'єктивної сторони діяння є вина. Вина, як невід'ємний елемент суб'єктивної сторони злочину і обов'язкова ознака складу злочину нерозривно пов'язана з об'єктом та об'єктивною стороною. Вона найбільш акумулює в собі ознаки об'єкта та об'єктивної сторони, як у дзеркалі відображає те, як ці ознаки проходять крізь призму свідомості і волі. Свідомість і воля – елементи психічної діяльності людини, сукупність яких створює зміст вини, вони знаходяться в тісній взаємодії і відбивають інтелектуальний і вольовий момент діяння. Різні поєднання цих моментів створюють дві форми вини – умисел і необережність. Вчинення шахрайства (ст. 190 КК України) передбачає наявність у особи прямого умислу, корисливого мотиву та мети заволодіти чужим майном або придбати право на нього.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Безпосереднім об'єктом шахрайства є відносини власності. Саме об'єкт даного злочину підкреслює суспільну небезпечність даного злочину, адже відносини власності займають одне з найважливіших місць серед інших людських відносин, вони захищаються безпосередньо Конституцією України, що говорить про їхню важливість. Тому, об'єкт шахрайства служить не лише елементом даного складу злочину, але і індикатором небезпечності даного злочину. Предметом шахрайства є майно в розумінні речі та право на майно, яке повинно відповідати ознакам матеріальності, економічної цінності, відсутності прав на нього у суб'єкта злочину. Об'єктивна сторона шахрайства – зовнішній вираз злочину, сукупність передбачених законом про кримінальну відповідальність ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, що посягає на об'єкт кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови цього посягання.

За КК України суб'єктом шахрайства може бути лише фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, тоді як в іноземному кримінальному законодавстві – це як загальний, так і спеціальний суб'єкт, а також юридична особа (організація). Суб'єктивна сторона злочинів проти власності – це психічна діяльність особи, яка вчиняє злочин проти власності, що безпосередньо відноситься до ознак його складу. Зміст суб'єктивної сторони складу злочину характеризується такими юридичними ознаками як вина, мотив та мета злочину. Змістом же суб'єктивної сторони злочину як явища реальної дійсності охоплюються також і інші компоненти психічної діяльності, деякі з них можуть мати законодавче закріплення в певних складах злочинів (емоції, потреби, інтереси). Суб'єктивна сторона вчинення злочину має важливе значення для характеристики шахрайства. Це його внутрішня сторона, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості та волі до суспільно небезпечного діяння, яке нею вчиняється, і до його наслідків. Основною характеризуючою ознакою суб'єктивної сторони діяння є вина. Вина, як

невід’ємний елемент суб’єктивної сторони злочину і обов’язкова ознака складу злочину нерозривно пов’язана з об’єктом та об’єктивною стороною. Вона найбільш акумулює в собі ознаки об’єкта та об’єктивної сторони, як у дзеркалі відображає те, як ці ознаки проходять крізь призму свідомості і волі. Свідомість і воля – елементи психічної діяльності людини, сукупність яких створює зміст вини, вони знаходяться в тісній взаємодії і відбивають інтелектуальний і вольовий момент діяння. Різні поєднання цих моментів створюють дві форми вини – умисел і необережність. Вчинення шахрайства (ст. 190 КК України) передбачає наявність у особи прямого умислу, корисливого мотиву та мети заволодіти чужим майном або придбати право на нього.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШАХРАЙСТВО

3.1. Основні та кваліфіковані ознаки шахрайства

Тривалий термін здійснюється значна кількість спроб дослідження шахрайства. Однак феномен шахрайства необхідно серйозно й глибоко вивчати, щоб зрозуміти його коріння і способи вчинення. Цей злочин є найбільш «хитрим», важко доказуваним, чим і користуються шахраї. Вони постійно вдосконалюють своє злочинне ремесло, випробовують все нові способи обману й зловживання довірою громадян. В сучасному світі розвиток шахрайства відбувається досить швидко, все ширші можливості для вчинення цього злочину створюють новітні технології та інноваційний розвиток.

Склади злочинів за ступенем їх суспільної небезпечності традиційно поділяють на основні і кваліфіковані. Основні склади злочинів містять у собі основні ознаки конкретних злочинів і передбачаються у диспозиціях відповідних статей Особливої частини КК України. Під кваліфікованими розуміють склади злочинів, які наділені ознаками, що посилюють відповідальність, тобто крім ознак основного складу вони також містять ознаки, що характеризують підвищену суспільну небезпечність діяння порівняно з основним складом. Отже, кваліфікований склад - це склад злочину з обтяжуючими обставинами (кваліфікуючими ознаками). Такі склади містяться у частинах статей, які передбачаються після ознак основного складу, встановленого у диспозиції певної статті.

Залежно від конструкції статті та розподілу кваліфікуючих ознак за відповідними частинами статей в науці виділяють [59, с. 186]:

- 1) склади злочинів зі звичайними обтяжуючими ознаками (кваліфіковані склади злочинів, наприклад, ч. 2 ст. 190, ч. 2 ст. 222, ч. 2 ст. 289, ч. 2 ст. 308 КК);
- 2) склади злочинів з особливо обтяжуючими ознаками (особливо кваліфіковані склади злочинів, наприклад, ч. 3 ст. 190, ч. 3 ст. 289, ч. 3 ст. 308, ч. 3 ст. 410 КК);

3) склади злочинів з винятково обтяжуючими ознаками (винятково кваліфіковані склади злочинів, наприклад, ч. 4 ст. 185, ч. 4 ст. 186, ч. 4 ст. 187, ч. 4 ст. 190 КК);

4) склади злочинів з надзвичайно обтяжуючими ознаками (надзвичайно кваліфіковані склади злочинів, наприклад, ч. 5 ст. 185, ч. 5 ст. 186, ч. 5 ст. 191 КК [23, с. 157].

При цьому звертає на себе увагу те, що однакові обтяжуючі обставини (кваліфікуючі ознаки) у різних статтях можуть належати до різних кваліфікованих складів, тобто тотожнім кваліфікуючим ознакам може надаватися різний ступінь кваліфікованості. Це повною мірою стосується також і складів злочинів, які передбачають відповідальність за шахрайство, що потребує відповідних наукових досліджень.

Питання щодо кваліфікуючих ознак складів злочинів взагалі та шахрайства зокрема розглядалися у роботах таких вітчизняних вчених, як П. П. Андрушко, В. О. Глушков, В. К. Гришук, Ю. П. Дзюба, О.О. Дудоров, В.П. Ємельянов, М. Й. Коржанський, М. Л. Кривоченко, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, А. А. Музика, В. О. Навроцький, М. І. Панов, О. В. Смаглюк, В.П. Тихий, Є. Ф. Фесенко, М. І. Хавронюк та інші. Але переважну увагу в цих дослідженнях приділено розгляду кваліфікуючих ознак, які містяться у конкретних складах злочинів, без порівняння їх з кваліфікуючими ознаками, що містяться у споріднених складах злочинів.

Ознаками основних складів шахрайства встановлюється відповідальність за заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою (ч. 1 ст. 190 КК), шахрайство з фінансовими ресурсами (ч. 1 ст. 222 КК), заволодіння шляхом шахрайства вогнепальною зброєю (крім гладкоствольної мисливської), бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами (ч. 1 ст. 262 КК), транспортними засобами (ч. 1 ст. 289 КК), наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами (ч. 1 ст. 308 КК), прекурсорами (ч. 1 ст. 312 КК), обладнанням, призначеним для виготовлення наркотичних засобів,

психотропних речовин або їх аналогів (ч. 1 ст. 313 КК), офіційними документами, штампами чи печатками (ч. 1 ст. 357 КК), паспортом або іншим особистим документом (ч. 3 ст. 357 КК), зброєю, бойовими припасами, вибуховими або іншими бойовими речовинами, засобами пересування, військовою та спеціальною технікою чи іншими військовим майном (ч. 1 ст. 410 КК) [59, 57].

Кваліфікуючі ознаки містяться у відповідних частинах вказаних статей і щодо випадків, які кваліфікуються як шахрайство, передбачаються наступним чином.

У ч. 2 ст. 190 КК - шахрайство, вчинене повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або таке, що завдало значної шкоди потерпілому; у ч. 3 ст. 190 КК - шахрайство, вчинене у великих розмірах, або шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки; у ч. 4 ст. 190 КК - шахрайство, вчинене в особливо великих розмірах або організованою групою.

У ч. 2 ст. 222 КК - ті самі дії, якщо вони вчинені повторно або завдали великої матеріальної шкоди.

У ч. 2 ст. 262 КК - ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб; у ч. 3 ст. 262 КК - вчинені організованою групою.

У ч. 2 ст. 289 КК - ті самі дії, вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони завдали значної матеріальної шкоди; у ч. 3 ст. 289 КК - вчинені організованою групою або якщо вони завдали великої матеріальної шкоди.

У ч. 2 ст. 308 КК - ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 306, 307, 310, 311, 312, 314, 317 цього Кодексу, або у великих розмірах; у ч. 3 ст. 308 КК - вчинені в особливо великих розмірах або організованою групою.

У ч. 2 ст. 312 КК — ті самі дії, вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або у великих розмірах; у ч. 3 ст. 312 КК - вчинені організованою групою осіб в особливо великих розмірах.

У ч. 2 ст. 313 КК - ті самі дії, вчинені, повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 306, 312, 314, 315, 317, 318 цього Кодексу; у ч. 3 ст. 313 КК - вчинені організованою групою або з метою виготовлення особливо небезпечних наркотичних, засобів, психотронних речовин або їх аналогів.

У ч. 2 ст. 357 КК — ті самі дії, якщо вони спричинили порушення роботи підприємства, установи чи організації або вчинені щодо особливо важливих документів, штампів, печаток.

У ч. 2 ст. 410 КК — ті самі дії, вчинені військовою службовою особою повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або такі, що заподіяли істотну шкоду; у ч. 3 ст. 410 КК - якщо вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

До основного складу, передбаченого у ч. 3 ст. 357 КК, не встановлено взагалі жодних кваліфікуючих ознак.

Отже, частіше за все у статтях, що встановлюють відповідальність за шахрайство, згадуються такі кваліфікуючі ознаки, як вчинення злочину повторно (статті 190, 222, 262, 289, 308, 312, 313, 410 КК) або за попередньою змовою групою осіб (статті 190, 262, 289, 308, 312, 313, 410 КК), які передбачаються як звичайні кваліфікуючі ознаки у всіх випадках. В якості звичайних кваліфікуючих ознак передбачаються також завдання значної шкоди (ч. 2 ст. 190, ч. 2 ст. 289 КК) та заподіяння істотної шкоди (ч. 2 ст. 410 КК). Тоді як завдання шкоди у великих розмірах в одних випадках передбачається як звичайна кваліфікуюча ознака (ч. 2 ст. 222, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 312 КК), в інших випадках - як особлива кваліфікуюча ознака (ч. 3 ст. 190, ч. 3 ст. 289 КК), а завдання шкоди в особливо великих розмірах в одних випадках передбачається як особливо кваліфікуюча ознака (ч. 3 ст. 289, ч. 3 ст. 308, ч. 3 ст. 312 КК), в інших – як винятково кваліфікуюча ознака (ч. 4 ст. 190 КК). Також вчинення шахрайства організованою групою в одних випадках передбачається як особливо кваліфікуюча ознака (ч. 3 ст. 262, ч. 3 ст. 289, ч. 3 ст. 308, ч. 3 ст. 312, ч. 3 ст. 313 КК), в інших - як винятково кваліфікуюча ознака (ч. 4 ст. 190 КК).

Більше того, якщо у відповідних частинах ст. 190 КК йдеться про шахрайство, яке завдало значної матеріальної шкоди або вчинене у великих чи особливо великих розмірах, то у ст. 222 КК згадується лише про завдання великої матеріальної шкоди, у ст. 289 КК - значної або великої матеріальної шкоди, у статтях 308 і 312 КК - про вчинення злочину у великих або особливо великих розмірах, у ст. 410 КК - лише про істотну шкоду, а у статтях 262 і 313 КК взагалі немає будь-яких згадувань про розмір шкоди; якщо у відповідних - частинах статей 190, 262, 289, 308, 312, 313 КК в якості кваліфікуючих ознак вказуються вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб або організованою групою, то у ст. 410 КК йдеться лише про вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб, а у статтях 222 і 357 КК відсутні такі кваліфікуючі ознаки.

Вказана різноманітність та непослідовність у підходах до передбачення однакових кваліфікуючих ознак у складах злочинів, що передбачають відповідальність за шахрайство, свідчить про недосконалість та неузгодженість положень розглядуваних статей та потребує вдосконалення закону про кримінальну відповідальність за шахрайство шляхом уніфікації його положень у частині встановлення кваліфікуючих ознак у відповідних статтях Кримінального кодексу.

Крім того, певного вдосконалення та уніфікації потребує закон про кримінальну відповідальність за шахрайство також у частині визначення та закріплення у законі змісту деяких конкретних кваліфікуючих ознак, які містяться у розглядуваних статтях кримінального закону. Насамперед, тут маються на увазі такі кваліфікуючі ознаки, як вчинення злочину повторно та заподіяння певної матеріальної шкоди.

Поняття повторності злочинів дається у ст. 32 КК України. Зокрема, у ч. 1 ст. 32 КК вказується, що повторністю злочинів визнається вчинення двох або більш злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті цього Кодексу, а у ч. 3 ст. 32 КК йдеться про те, що вчинення двох або більш злочинів, передбачених різними статтями цього Кодексу, визнається повторно лише у випадках, передбачених в Особливій частині цього Кодексу, тобто закон визнає

два види повторності: повторність тотожних злочинів і повторність однорідних злочинів.

Дослідження з них позицій змісту повторності, яке має місце у розглянутих статтях, показує, що в одних випадках встановлюється повторність тотожних злочинів (статті 222, 262, 312, 410 КК), в інших випадках - повторність однорідних злочинів (статті 190, 289, 308, 313 КК), при цьому у ст. 357 КК взагалі відсутня така кваліфікуюча ознака. З огляду ознак повторності одразу ж здається незрозумілим, чому у статтях 190 і 289 КК встановлена повторність однорідних злочинів, а у статтях 262 і 410 КК - повторність тотожних злочинів, також чому у статтях 308 і 313 КК - встановлення однорідних злочинів, а у ст. 312 КК - повторність тотожних злочинів. Більш того, незрозумілим вважається й те, чому при встановленні ознак повторності однорідних злочинів не співпадають за змістом переліки статей, які визначають зміст такої повторності, що передбачені у статтях 190 і 289 КК та у статтях 308 і 313 КК [60, с. 568].

Зміст повторності, передбаченої ознаками ст. 190 КК, встановлюється у примітці до ст. 185 КК, де вказується: «У статтях 185, 186 та 189-191 повторним визнається злочин, вчинений особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених цими статтями або статтями 187, 262 цього Кодексу». У примітці до ст. 289 КК зміст повторності визначається таким чином: «Відповідно до частини другої цієї статті під повторністю слід розуміти вчинення таких дій особою, яка раніше вчинила незаконне заволодіння транспортним засобом або злочин, передбачений статтями 185, 186, 187, 189-191, 262, 410 цього Кодексу» [45].

Порівняння цих переліків статей, які визначають зміст повторності однорідних злочинів у статтях 190 і 289 КК, одразу ж викликає питання про те, чому в одному переліку має місце ст. 410 КК, а в іншому вона відсутня, тоді як предмет злочину, передбачений ст. 410 КК, має відношення не тільки та не стільки до транспортних засобів. Коментуючи положення ст. 410 КК, С. І. Дячук вказує: «Предметом даного злочину є зброя, бойові припаси, вибухові або інші бойові речовини, засоби пересування, військова та спеціальна техніка, а також інше військове майно... До іншого військового майна можна віднести будь-яке

інше державне майно, закріплене за відповідними військовими частинами, зокрема, будинки, споруди, передавальні пристрої, паливно-мастильні матеріали, продовольство, технічне, аеродромне, шкіперське, речове, культурно-просвітницьке, медичне, ветеринарно-побутове, хімічне, інженерне майно, майко зв'язку та інше майно, а також-кошти» [2, с. 132 7 1-329], а М. І. Хавронюк зазначає таке: «Військові майно взагалі - це державне майно, закладене за військовими частинами, закладами, установами та організаціями. До військового майна належать будинки, споруди, передавальні пристрої, всі вида озброєння, бойова та інша техніка, боєприпаси, пально-мастильні матеріали, продовольство, технічне, аеродромне, шкіперське, речове, культурно-просвітницьке, медичне, ветеринарне, побутове, хімічне, інженерне майно, майно зв'язку тощо. Військове майно закріплюється за військовими частинами, закладами, установами та організаціями ЗС та інших військових формувань на праві оперативного управління, а також може потрапити в їхню власність або розпорядження в результаті ведення ними господарської діяльності: виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг, ведення підсобних господарств, отримання в оренду певних об'єктів рухомого та нерухомого майна» [59, с. 1104]. При цьому підкреслюється, що предметом шахрайства при вчиненні дій, передбачених ст. 410 КК, є не тільки військове майно, а й право на нього.

Отже, важко зрозуміти, чому незаконне заволодіння будь-яким рухомим та нерухомим військовим майном чи правом на нього створює повторність для незаконного заволодіння транспортним засобом, але не створює повторності для злочинів проти власності, чому незаконне заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами, яке передбачене ст. 262 КК, створює повторність для злочинів проти власності, а незаконне заволодіння військовою зброєю, бойовими припасами, вибуховими чи іншими бойовими речовинами, що передбачено ст. 410 КК, не створює повторності для злочинів проти власності.

З іншого боку, також важко зрозуміти, чому незаконне заволодіння військовою зброєю, бойовими припасами, вибуховими чи іншими бойовими

речовинами, що передбачено ст. 410 КК, створює повторність для незаконного заволодіння транспортним засобом, передбаченого ст. 289 КК, але не створює повторності для незаконного заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами, передбаченого ст. 262 КК, яка взагалі не містить ознак повторності однорідних злочинів. Не містить ознак повторності однорідних злочинів і ст. 410 КК, що навряд чи можна вважати доцільним, оскільки це породжує неузгодженість та суперечливість чинного закону про кримінальну відповідальність.

Суперечливим є також встановлення ознак повторності у статтях 308, 312 і 313 КК. Зокрема, у ч. 2 ст. 308 КК з цього приводу вказується, що повторними визнаються ті самі дії, вчинені повторно або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 306, 307, 310, 311, 312, 314, 317 цього Кодексу, у ч. 2 ст. 313 КК - ті самі дії, вчинені повторно або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 306, 312, 314, 315, 317, 318 цього Кодексу, а в ч. 2 ст. 312 КК йдеться лише про повторність тотожних злочинів.

Отже, незрозуміло, чому дії, передбачені ст. 312 КК, створюють повторність щодо дій, передбачених статтями 308 і 313 КК, тоді як дії, передбачені останніми статтями, для дій, передбачених ст. 312 КК, повторності не створюють. Також важко зрозуміти, чому у статтях 308 і 313 КК переліки статей, які створюють зміст повторності однорідних злочинів, суттєво відрізняються один від одного.

З метою усунення встановлених суперечливостей доцільно вдосконалити положення розглядуваних статей у частині встановлення такої кваліфікуючої ознаки, як вчинення злочину повторно шляхом передбачення у всіх цих статтях (190, 262, 289, 308, 312, 313, 410 КК) ознак повторності однорідних злочинів, зміст якої визначити у відповідних переліках статей, котрі повинні бути одноковими для статей 190, 262, 289 і 410 КК та для статей 308, 312 і 313 КК.

Певні неузгодженості мають місце в законі про кримінальну відповідальність за шахрайство і в частині встановлення таких кваліфікуючих

ознак складів злочинів, як завдання значної шкоди потерпілому, а також вчинення злочину у великих чи особливо великих розмірах.

Так, відповідно до примітки, що має місце у ст. 185 КК, значна шкода визначається із урахуванням морального становища потерпілого та якщо йому спричинені збитки на суму від ста до двохсот п'ятдесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян; у великих розмірах визнається злочин на суму, яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян; в особливо великих розмірах визнається злочин на суму, яка в шістсот разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян. Водночас у примітці ст. 289 КК вказується, що відповідно до частині другої і третьої цієї статті матеріальна шкода визнається значною у разі заподіяння реальних збитків на суму від ста до двохсот п'ятдесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян, а великою - у разі заподіяння реальних збитків на суму понад двісті п'ятдесят неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

Порівняння приміток до статей 185 і 289 КК показує, що в частині встановлення підвищеної кримінальної відповідальності залежно від заподіяння шкоди склади злочинів проти власності відрізняються від складу злочину, передбаченого ст. 289 КК, не тільки тим, що в них йдеться про три види матеріальної шкоди - значна, велика та особлива велика, тоді як у ст. 289 КК згадується лише про два її виду - значна та велика, але й межами, які встановлюються щодо значної та великої шкоди, а саме: якщо згідно з приміткою до ст. 185 КК великою буде шкода, яка перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян в двісті п'ятдесят і більше разів, то згідно з приміткою до ст. 289 КК великою буде шкода, яка перевищує показник «двісті п'ятдесят». Тобто, шкода на суму двісті п'ятдесят неоподаткованих мінімумів доходів громадян згідно з приміткою до ст. 185 КК буде визнаватися великою, а згідно з приміткою до ст. 289 КК - значною. Це також потребує вдосконалення кримінального закону шляхом уніфікації його положень щодо видів та меж заподіяної шкоди.

Кваліфікуючими (особливо кваліфікуючими) ознаками шахрайства, крім тих, які властиві ст. 190 КК України та тих, про які вже зазначалося при

характеристиці предмета і потерпілого в цьому злочині, можуть виступати випадки вчинення аналізованого злочину, зокрема: особою з використанням свого службового становища (КК РФ); у виді промислу (КК Австрії); з неправомірним присвоєнням статусу особи, що має публічну владу або виконує обов'язки на державній службі, щодо невизначеного кола осіб з метою надання гуманітарної чи соціальної допомоги або організованою бандою (КК Франції); з використанням підробленого документа (КК Швеції).

Глобалізація світової економіки впливає також на вигляд роздрібної торгівлі, більшість товарів і послуг, які люди могли отримати з рук в руки, зараз можна віднайти в мережі Інтернет. Виник новий вид злочинів, як шахрайство з використанням електронно-обчислювальних машин (ЕОМ), який кваліфікується за ч. 3 ст. 190 Кримінального кодексу України.

На даний час є проблема неоднозначної кваліфікації цього виду шахрайства, так як правоохоронні органи не завжди визнають мережу інтернет, оголошення і торгові ресурси за необхідний інструмент та кваліфікуючу ознаку в цьому виді злочину. Тобто, вищезазначені дії кваліфікуються як звичайне шахрайство (ч. 1 ст. 190 КК України) або шахрайство, вчинене повторно (ч.2 ст. 190 КК України). Використання еом і комп'ютерних мереж не береться до уваги, що прямо впливає на кваліфікацію даного злочину. Неврахування використання ЕОМ та комп'ютерних мереж призводить до неправильної кримінально-правової кваліфікації злочинів.

Наприклад, так званий фішинг – технологія, яка полягає в крадіжці конфіденційних даних, також набуло поширення шахрайства у сфері комп'ютерної інформації. Українська міжбанківська асоціація членів платіжних систем (ЕМА) зазначає, що минулого року зросла кількість розкрадань даних карток з банкоматів шляхом встановлення скімінгових пристроїв – 113 випадків проти 71 у 2016-му. Це пояснюється тим, що на ринку з'явилося багато мініатюрних зчитувальних скімінгових пристроїв, які складніше впізнати в банкоматі. Тому, виникла потреба ввести нові санкції проти осіб, які вчиняють злочини в цій сфері. Але тоді виникає питання як кваліфікувати такий вид

злочину. В нинішніх умовах це питання актуальне не тільки для національної кримінально-правової доктрини, а і на міжнародному рівні.

На підставі викладеного слід зробити висновок, що встановлення кваліфікуючих ознак у складах злочинів, які передбачають відповідальність за шахрайство, у багатьох випадках характеризується неузгодженістю та суперечливістю положень, котрі містяться у розглядуваних статтях закону, у зв'язку з чим такі положення потребують відповідного вдосконалення та уніфікації шляхом внесення науково обгрунтованих змін та доповнень до Кримінального кодексу України. Таким чином, кваліфікуючими ознаками шахрайства, які тягнуть за собою більш суворе покарання визначено частинами 2,3,4 статті 190 КК: - повторне вчинення; - вчинення за попередньою змовою групою осіб; - вчинення шахрайства, що завдало значної шкоди потерпілому; - вчинене у великих розмірах; - вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки; - вчинене в особливо великих розмірах.

3.2. Види покарань за шахрайство

Покарання за чинним кримінальним законодавством є мірою державного примусу, що призначається за вироком суду особі, яка визнана винною у вчиненні злочину. При призначенні винному покарання суд повинен в кожній конкретній справі керуватися встановленими законом правилами – загальними засадами призначення покарання.

Шахрайство є доволі розповсюдженим способом незаконного заволодіння чужим майном. Згідно зі статистичними даними у 2017 році зафіксовано 51,0 тис. випадків шахрайства. Зрозуміло, що реальна кількість випадків вчинення цього злочину, яка включає нерозкриті кримінальні правопорушення та випадки, коли жертва навіть не зверталася в міліцію, в десятки разів більша.

Винахідливість злочинців не знає меж і нові способи позбавити людину її грошей чи майна виникають постійно. Шахраї діють на вулиці, в інтернеті, по телефону і навіть приходять додому до жертви.

За ступенем суспільної небезпечності шахрайство (ст. 190 КК України) є злочином невеликої тяжкості (ч. 1), середньої тяжкості (ч. 2), тяжким (ч. 3) та особливо тяжким (ч. 4). В останніх двох випадках закон вимагає застосування найбільш суворого покарання, однак санкції у цих частинах мають досить широкий “розрив” між нижньою та верхньою межею покарання у виді позбавлення волі (зокрема, за ч. 3 – це становить п’ять років, а за ч. 4 – сім) [45]. Такий стан не відповідає адекватній оцінці суспільної небезпеки скоєного та може призводити до зловживань при відправленні правосуддя.

Варіанти покарання за шахрайство дуже широкі. В залежності від наявності зазначених вище кваліфікуючих ознак, законодавство передбачає наступні покарання.

«Заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою (шахрайство) - карається штрафом до п’ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років.

Шахрайство, вчинене повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або таке, що завдало значної шкоди потерпілому, - карається штрафом від п’ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк від одного до двох років, або обмеженням волі на строк до п’яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

Шахрайство, вчинене у великих розмірах, або шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, - карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

Шахрайство, вчинене в особливо великих розмірах або організованою групою, - карається позбавленням волі на строк від п’яти до дванадцяти років з конфіскацією майна» [45].

Шахрайство визначається законодавством, як заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Шахрайство являє собою своєрідну «інтелектуальну» злочинну діяльність, здійснення якої передбачає, що шахрай у своїй свідомості розробляє схеми проведення шахрайської операції, обирає організаційні та технічні заходи, спрямовані на забезпечення можливостей її практичної реалізації. Встановлено такі розумові завдання, що вирішуються шахраями та спрямовані на визначення предмета посягання; кола осіб, які зацікавлені в одержанні майнової вигоди; механізму впливу на потерпілого; місця, часу, обстановки вчинення шахрайських дій.

Кримінальна відповідальність за шахрайство передбачена ст. 190 КК України і карається штрафом, виправними роботами або позбавленням волі. Оскільки саме цей злочин є найбільш «хитрим», важко доказуваним, чим і користуються шахраї, то необхідно значно більше уваги приділяти вказаному виду правопорушень.

Окремими статтями Кримінального кодексу України передбачене покарання за специфічні види шахрайства. Наприклад, шахрайство з фінансовими ресурсами (ст.222 КК), заволодіння наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами шляхом шахрайства (ст.308 КК), заволодіння документами, штампами, печатками шляхом шахрайства (ст.357 КК) тощо [59].

Крім кримінальної відповідальності, в Україні також передбачена й адміністративна відповідальність за шахрайство. Стаття 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення встановлює стягнення за дрібне викрадення чужого майна, в тому числі здійснене шляхом шахрайства: від штрафу в розмірі 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (170 грн.) до адміністративного арешту на строк 10 діб за повторне вчинення такого правопорушення [42].

Необхідно наголосити, що адміністративна відповідальність за шахрайство настає лише у випадку його здійснення в дрібному розмірі, тобто якщо вартість

чужого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян (станом на 2018 р. – 160 грн.).

Нижче розглянемо види покарань за шахрайство в зарубіжних країнах.

Стаття 263 КК Німеччини передбачає покарання того, хто «з наміром надати собі або третій особі протиправну майнову вигоду завдасть шкоди майну іншого, шляхом введення його в оману або підтримання в ньому омани, видаючи неправдиві факти за істинні, або спотворюючи, або приховуючи істинні факти». В якості самостійного кримінального караного діяння КК ФРН передбачає злочинне зловживання довірою (ст. 266), що охоплює дії тих осіб, які зловживають наданими їм за законом або за угодою правами щодо розпорядження чужим майном або порушує обов'язки по дотриманню чужих майнових інтересів, покладених на нього або в силу довірливих відносин, а кримінальна відповідальність настає лише за умови заподіяння шкоди особі, інтереси якої були порушені [88, с. 230].

У Кримінальному кодексі Іспанії в главі VI «Про облудне присвоєння чужого майна» шахрайству присвячений розділ 1. Стаття 248 п. 1 цього розділу вказує, що «вчиняють шахрайство ті особи, які з метою наживи, використовуючи обман, достатній для виникнення омани в іншій особі, спонукають її вчинити дії з розпорядження майном на шкоду їй самій або іншим особам». Пункт 2 цієї ж статті передбачає відповідальність за шахрайство у випадку, якщо особа «з метою наживи, маніпулюючи інформацією або використовуючи інший подібний виверт, досягає неправомірної передачі наявного майна на шкоду третім особам» [14, с. 230].

У Кримінальному кодексі Франції чітко розмежовані різні форми майнових злочинів і проступків, сформульовано їх основні ознаки і обтяжуючі обставини. Шахрайство і йому подібні злочинні діяння є проступками, які караються виправним тюремним ув'язненням і штрафом. Незважаючи на порівняно невеликі терміни позбавлення волі (максимум 7 років - за шахрайство, вчинене організованою бандою), Французький Кодекс передбачає великі грошові штрафи (аж до 5 млн франків для фізичних осіб). Додаткові покарання, які можуть бути

призначені фізичним особам за вчинення шахрайства і подібних з ним злочинних діянь (за винятком шахрайства, за вчинення якого додаткове покарання не передбачено), в основному ті ж, що і покарання, встановлені за інші види присвоєння. Юридичні особи можуть бути притягнені до відповідальності лише за просте шахрайство, в якості основного покарання юридичній особі може бути призначено штраф аж до 12,5 млн франків, крім цього може бути призначено будь-яке з додаткових покарань, передбачених для юридичних осіб у Загальній частині, за винятком загальної конфіскації майна. До присвоєння французьке кримінальне право відносить також зловживання довірою, яке являє, собою діяння, вчинене будь-якою особою, і яке виражається в привласненні, на шкоду іншому, грошових коштів, цінних паперів, матеріальних цінностей або будь-якого іншого майна, які були передані цій особі та які вона зобов'язалася повернути, пред'явити або використовувати певним чином (ст. 314-1). Обтяжуючими обставинами зловживання довірою, які застосовуються щодо суб'єкта злочинного діяння і збільшують покарання відносяться, коли при вчиненні особа звертається до невизначеного кола осіб з пропозицією про розміщення грошових коштів або цінних паперів та чинить це або від свого власного імені, або в якості фактичного чи юридичного керівника, або уповноваженої особи промислового чи торгового підприємства; будь-якою іншою особою, чиїм основним або додатковим заняттям є операції з майном третіх осіб, на користь яких він повинен отримувати грошові кошти або цінні папери. Саме суворе покарання передбачено Кримінальним Кодексом Франції за зловживання довірою, вчинене уповноваженою юстиції, публічним службовцем, представником закону, уповноваженою Міністром юстиції при виконанні або у зв'язку з виконанням своїх повноважень або професійних обов'язків, або у зв'язку зі своїм становищем. Зловживання довірою є проступком, який карається виправним тюремним ув'язненням і штрафом. Як і у випадку шахрайства, незважаючи на порівняно невеликі терміни позбавлення волі (максимум 10 років через зловживання довірою, вчинене уповноваженою юстиції, публічним службовцем, представником закону, уповноваженою Міністром юстиції). Кодекс передбачає

значні грошові штрафи. Так, зловживання довірою, вчинене без будь-яких обтяжуючих обставин, карається 3 роками виправного тюремного ув'язнення і штрафом у розмірі 2,5 млн. франків для фізичних осіб, для юридичних осіб передбачено штраф у розмірі 12,5 млн. франків [19, с. 181].

Цікавою особливістю італійського кримінального законодавства є призначення різної кримінальної відповідальності особам, які вчинили злочини проти власності, в залежності від їх ступеня споріднення з потерпілими. Так, відповідно до ч. 1 ст. 649 КК Італії, не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка вчинила злочин проти власності відносно чоловіка, близького родича по висхідній або низхідній лінії, прийомних батьків або прийомних дітей, а також братів і сестер, які спільно проживають з особою. Кримінальна справа порушується лише за приватною скаргою потерпілого, якщо злочин скоєний проти власності відносно чоловіка, по встановленню суду проживає окремо з суб'єктом злочину, братів і сестер, окремо проживають з ним, а також дядька і тітки або інших родичів другого ступеня, які проживають разом із суб'єктом (год 2 ст. 649). Однак особа, яка вчинила злочин проти власності із застосуванням насильства щодо близьких родичів, притягається до кримінальної відповідальності на загальних підставах (ч. 3 ст 649 КК Італії). Звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили злочини проти власності близьких родичів, у багатьох випадках порушує інтереси зазначених потерпілих, позбавляючи їх права на кримінально-правовий захист. в італійському КК передбачається відповідальність за біржову спекуляцію (ст. 501-1 КК) і за спекулятивні операції на ринку (ст. 501-2 КК). Згідно з ч. 1 ст. 501-1 КК Італії, той, хто з метою порушення внутрішнього товарного ринку публікує або іншим чином поширює помилкові, перебільшені, або тенденційні відомості чи вчиняє інші дії, щоб сприяти штучному підвищенню або зниженню цін на товари або цінні папери, записані в біржових аркушах або котируються на державному ринку, карається позбавленням волі на строк до 3 років і штрафом. Якщо в результаті зазначених дій відбувається підвищення або зниження цін на товари або цінності, покарання збільшується на 1/3 (ч. 2 ст. 501-11 КК) [88, с. 230].

Італійський КК встановлює відповідальність і за спекулятивні махінації з товарами. Так, відповідно до ч. 1 ст. 501-2 КК, той, хто при здійсненні будь-якої виробничої чи комерційної діяльності здійснює спекулятивні махінації або ж приховує, перекупує або скуповує сировину, продукти харчування або товари першої необхідності з метою створення на внутрішньому ринку дефіциту або підвищення цін на ці товари, карається позбавленням волі на строк від 6 місяців до 3 років і штрафом. Такому ж покаранню підлягає особа, яка за наявності дефіциту і підвищення цін на внутрішньому ринку на товари, зазначені у ч. 1 ст. 501-2 КК, при здійсненні виробничої або комерційної діяльності приховує ці товари у значній кількості (ч. 2 ст. 501-2 КК). В якості додаткового покарання за вчинення дій, передбачених ст. 501-2 італійського КК, застосовується заборона займатися виробничою або комерційною діяльністю, для якої потрібен спеціальний дозвіл державних органів або ліцензія.

Італійський КК встановлює відповідальність за різні види шахрайства промислової і комерційної діяльності. Так, згідно зі ст. 514 КК, той, хто, випускаючи у продаж або яким-небудь чином вводячи в обіг на національному або іноземному ринках товари з підробленим або спотвореним найменуванням, маркою або відмітними знаками, заподіює шкоду державній промисловості, карається позбавленням волі на термін від 1 року до 5 років і штрафом, Італійський КК встановлює відповідальність за обман у сфері торговельної діяльності.

При призначенні покарання за шахрайство в індійському кримінальному законодавстві передбачений як альтернативний вид покарання у вигляді штрафу або позбавлення волі, так і у вигляді одночасного призначення цих двох покарань.

Таким чином, покарання за чинним кримінальним законодавством є мірою державного примусу, що призначається за вироком суду особі, яка визнана винною у вчиненні злочину. Варіанти покарання за шахрайство дуже широкі. В залежності від кваліфікуючих ознак, законодавство передбачає наступні покарання. Заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою (шахрайство) - карається штрафом до п'ятдесяти

неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років. Шахрайство, вчинене повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або таке, що завдало значної шкоди потерпілому, - карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк від одного до двох років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років. Шахрайство, вчинене у великих розмірах, або шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, - карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років. Шахрайство, вчинене в особливо великих розмірах або організованою групою, - карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна. Окрім кримінальної відповідальності, в Україні також передбачена й адміністративна відповідальність за шахрайство. Стаття 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення встановлює стягнення за дрібне викрадення чужого майна, в тому числі здійснене шляхом шахрайства: від штрафу в розмірі 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (170 грн.) до адміністративного арешту на строк 10 діб за повторне вчинення такого правопорушення. Отже, українське законодавство потребує певного удосконалення щодо видів покарань за вчинення шахрайства з урахуванням зарубіжного досвіду.

3.3. Шляхи удосконалення відповідальності за здійснення шахрайства

Держава забезпечує захист усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом. З прийняттям Кримінального кодексу України поняттю шахрайства дається чітке визначення. Але, у зв'язку з розвитком глобалізаційних процесів у світі, інформаційно-технологічним прогресом, виникає необхідність щодо

удосконалення визначення сутності даного питання та визначення видів покарань та відповідальності за скоєння даного виду злочину.

Однією з сучасних тенденцій розвитку кримінального права як в Україні, так і у деяких інших країнах світу є зміна поглядів на сутність та призначення кримінального права і кримінального закону. Вони полягають у звуженні публічної та розширенні приватно-правової складової у кримінально-правовому регулюванні. На сучасному етапі Україна знаходиться в процесі реформування чинного кримінального законодавства, тому потрібно в цей час більш глибоке і повне осмислення існуючих кримінальноправових явищ як в практичному, так і в теоретичному плані, але особливе місце, на даний час, серед усіх злочинів займає шахрайство, адже цей злочин характеризується високим рівнем латентності, тобто значна кількість випадків вчинення шахрайств не фіксується органами внутрішніх справ. Конституція України проголошує, що «громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним» (ст. 8) [43]. На даний час, потребує вивчення та вдосконалення питання кримінально-правової характеристики шахрайства, оскільки кримінальний закон передбачає відповідальність за шахрайство у кількох статтях, розміщених у різних розділах КК, що породжує складні питання щодо кваліфікації шахрайства та відмежування його від суміжних складів злочинів, а також визначення його загального поняття.

Термін «шахрайство» неодноразово використовується у різних статтях Особливої частини КК України. Дослідження норм кримінального показує, що до шахрайства, перш за все, слід віднести злочини, передбачені тими статтями Особливої частини КК, які використовують термін «шахрайство» і таким чином створюють окремий кримінально-правовий інститут шахрайства у чинному КК України. Кримінальний кодекс України розширив поняття «шахрайство», під яким розуміють дії у вигляді заволодіння чужим майном шляхом обману чи зловживання довірою, або придбання права на чуже майно шляхом обману чи зловживання довірою [45]. Зокрема, чинний КК встановлює відповідальність за

шахрайство не тільки у ст. 190, яка розміщена у Розділі VI Особливої частини КК «Злочини проти власності», але також в інших статтях, які мають місце у різних розділах.

Основне поняття шахрайства надається у диспозиції ст. 190 КК, яка є загальною нормою про відповідальність за шахрайство. Інші види шахрайства, за які встановлюється відповідальність у статтях 222, 262, 289, 308, 312, 313, 357, 410 КК, є спеціальними нормами. Інститут шахрайства — система відносно відокремлених від інших і пов'язаних між собою правових норм, які регулюють певну групу однорідних суспільних відносин власності, які посягають є не тільки власне майно та право на майно, але і майно та інші предмети, які мають особливий режим обігу в Україні шляхом обману або зловживанням довірою.

Більш конкретно, широко та докладно, порівняно з Україною, регламентується кримінальна відповідальність за шахрайство й у кримінальних кодексах західноєвропейських держав. При цьому, в окремих кодексах є досить цікаві в науковому плані положення, які доцільно врахувати у нашому законодавстві в межах національного кримінально-правового поля, ураховуючи їх нормативну виваженість, практичну орієнтацію та перевіреність часом застосування. Зокрема, варто зазначити про те, що:

1) предмет шахрайства має відповідний майновий характер, при цьому уточнюється тип конкретного майна (наприклад, рухоме чи нерухоме), його вартість (наприклад, значна чи незначна сума), а також зазначається, що предмет злочину не належить винній особі (зокрема, «чуже» майно). Якщо ж європейський законодавець зазначає про нематеріальні речі як предмет шахрайства, то вони переважно мають конкретизований характер (наприклад, цінні папери чи відповідні документи), а не абстрактний (зокрема, коли йдеться про «право на майно» у КК України);

2) потерпілий від шахрайства, зазвичай, такою ознакою об'єкта шахрайства, за якої відповідальність є більш суворою (наприклад: особа, яка має особливу уразливість через вік, хворобу, каліцтво, фізичні чи психічні вади, стан вагітності - КК Франції; велика кількість людей - КК ФРН);

3) ззовні шахрайство характеризується як різними формами (махлярство, лихварство, тяжке шахрайство тощо), так і різними способами (привласненням хибного імені або через майстерні хитрощі, або за допомогою «павутини неправди» - КК Голландії; маніпуляція інформацією або використання інших подібних хитрощів - КК Іспанії; незаконне здійснення, підтвердження або використання помилки - КК Данії тощо), а не тільки обман або зловживання довірою, як у КК України. Найпоширенішим способом шахрайства є обман, що слугує ще одним аргументом «проти» в науковій дискусії про доцільність існування такого способу шахрайства, як «зловживання довірою». Більш того, специфічним проявом шахрайського посягання є «вчинення ігор по-ланцюгу та будівництво фінансових пірамід» (§ 168а КК Австрії). Саме ця норма, на думку українського дослідника Н.О. Петричко, становить собою «унікальний досвід», що у свою чергу дозволило обґрунтувати необхідність доповнення КК України ст. 190-1 «Створення фінансових пірамід»;

4) кваліфікуючі ознаки шахрайства мають більш удосконалені конструкції, наприклад, чітко вказано на: «значну шкоду», яка, порівняно з КК України, не пов'язана виключно з потерпілим (зокрема, КК Австрії чи КК Швеції); використання винним відповідних шкідливих програмних чи технічних засобів (зокрема, КК ФРН чи КК Голландії); службових осіб, які використовують під час вчинення шахрайства своє становище чи повноваження (зокрема, КК Франції чи КК Республіки Болгарія) тощо;

5) покарання за шахрайство принаймні однакове чи набагато суворіше (в Україні навпаки - менш суворе), ніж за ту ж саму крадіжку, а поряд з основним покаранням, зазвичай, встановлюється і додаткове - конфіскація майна, засобів та знарядь вчинення злочину, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю і т.ін.

Викладене вище, а також наявність у юридичній літературі праць з питань кримінально-правової протидії шахрайству, дозволяє сформулювати перелік основних пропозицій, спрямованих на вдосконалення кримінальної відповідальності за шахрайство в Україні, а саме:

1) потребує поширення практика вказівки на конструкцію «шахрайство» чи на конкретні способи вчинення цього злочину в диспозиціях інших окремих статей Особливої частини КК України (зокрема, ст.ст. 201, 212, 305, 388); 2) у ст. 190 «Шахрайство» КК України варто:

а) уточнити предмет (зокрема, переглянути зміст конструкції «право на майно») та спосіб (зокрема, наскільки принципово виокремлювати конструкцію «зловживання довірою») цього злочину, а також зробити вказівку на відповідних спеціальних потерпілих від цього злочину;

б) конструкцію «завдало значної шкоди потерпілому» замінити «вчинене у значних розмірах»;

в) серед кваліфікуючих ознак цього злочину вказати на конструкцію «службовою особою з використанням свого службового становища» та « шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, шкідливих програмних чи технічних засобів»;

3) слід підтримати ідею криміналізації створення фінансових пірамід, однак не з огляду на множинність таких об'єднань, а навіть коли має місце організація лише однієї структури пірамідного типу;

4) основне покарання за вчинення крадіжки має бути більш суворим, а перелік додаткових покарань - розширеним.

Внесення змін у чинне законодавство України та реалізація викладених пропозицій сприятиме вдосконаленню кримінальної відповідальності за шахрайство, а також гармонізації національного та європейського кримінального законодавства.

Аналіз кримінального законодавства щодо шахрайства та практики його застосування свідчить, що для забезпечення ефективної боротьби з шахрайством, учиненим із використанням електронно-обчислювальної техніки (ч. 3 ст. 190 КК України), та подібними діяннями необхідне подальше вдосконалення норм Кримінального кодексу України, які мають відображати особливості комп'ютерних шахрайств сучасного періоду, закріплювати визнану у світі термінологію та детальніше визначати суспільну небезпеку таких злочинів.

З метою розробки пропозицій з удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за такий вид злочину як шахрайство необхідно з'ясувати думки тих учених, які розглядали проблемні питання зазначеної диспозиції та санкції ч. 3 ст. 190 КК України, а також підходи до тлумачення термінів, що застосовуються в ч. 3 ст. 190 КК України.

Д. Азаров запропонував виключити з тексту ч. 3 ст. 190 КК України слова «або шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки», обґрунтовуючи це тим, що такі дії повністю охоплюватимуться незаконним втручанням у процес обробки комп'ютерної інформації, учиненим із корисливих мотивів [65, с. 110]. З такою думкою можна цілком погодитись, адже вона повністю відбиває об'єктивну сторону діяння.

Проте, В. Кузнецов подібні дії, коли злочинець за допомогою комп'ютера шляхом зламу банківської електронної системи забезпечує собі доступ до банківських рахунків та здійснює переведення чужих грошових коштів на свій рахунок, розцінює як крадіжку за допомогою комп'ютера безготівкових грошей та «електронних» карток. При цьому автор зазначає, що викрасти безготівкові гроші за допомогою комп'ютера неможливо без неправомірної зміни чи пошкодження інформаційних баз даних. У результаті проведеного дослідження В. Кузнецов запропонував закріпити в КК України таку норму: «Розкрадання об'єктів права власності шляхом використання електронно-обчислювальної техніки». Запропонована кримінально-правова норма, на думку В. Кузнецова, не лише сприятиме якісному вдосконаленню кримінального законодавства, а й допоможе юридично правильно кваліфікувати ці суспільно небезпечні прояви [3, с. 74–76].

А. Савченко займає протилежну позицію, зазначаючи, що чинна норма (ч. 3 ст. 190 КК України) могла б справляти необхідний ефект за умови її правильного тлумачення й застосування. За його переконанням, шахрайство в цьому випадку полягає у введенні до електронно-обчислювальних машин (комп'ютера), автоматизованої системи, комп'ютерної мережі чи мережі електрозв'язку неправдивих відомостей (зокрема, особа, отримавши доступ до автоматизованої

системи банківської установи, вводить або змінює комп'ютерну інформацію, внаслідок чого грошові кошти переводяться з рахунку потерпілого на інший рахунок), при цьому відповідні захисні (охоронні) системи чи комп'ютерні програми сприймають зазначені неправдиві відомості в якості таких, що здійснені за власним бажанням потерпілого чи за його особистим дорученням. При цьому А. Савченко наголошує, що за вказаних умов такі дії становлять собою саме шахрайство, а не крадіжку, оскільки, по-перше, у комп'ютері не зберігаються грошові кошти чи майно, у ньому зберігається інформація про це майно чи рух цього майна; по-друге, якщо винний навіть таємно проникає до комп'ютерної системи з метою заволодіння грошовими коштами або майном, то це робиться ним через застосування маніпуляцій із програмами, даними або технічними засобами, що характерно, зокрема, для обману, який є специфічним для комп'ютерного шахрайства [73, с. 119–120].

В. Навроцький вважає, що в цій нормі (ч. 3 ст. 190 КК України) відбувається термінологічна розбіжність з іншими нормами. У ній говориться про використання не комп'ютерів (як в інших нормах Особливої частини КК 2001 р.), а електронно-обчислювальної техніки [57, с. 138].

Щодо шахрайства «шляхом незаконних операцій із використанням електроннообчислювальної техніки» (ч. 3 ст. 190 КК України), то ця конструкція, на думку Ю. Шуляк, видається недосконалою, оскільки за таких умов злочинці здебільшого застосовують не такого роду техніку, а спеціальні шкідливі програми чи технічні засоби (зокрема, на це орієнтує досвід Зведення законів США, КК Голландії, КК Данії або КК ФРН). На думку автора, запровадження до ч. 3 ст. 190 КК України вказівки на конструкцію «шляхом використання шкідливих програмних чи технічних засобів» слугуватиме додатковим засобом боротьби з «кіберзлочинами» [89, с. 234]. Частково схожу позицію займає А. Савченко. На його думку, маючи навіть доступ до електронно-обчислювальної техніки та рішучість на вчинення незаконної операції, спрямованої на шахрайське заволодіння майном, винна особа далеко не завжди може досягти злочинного

результату, якщо при цьому вона не використовуватиме відповідні шкідливі програмні чи технічні засоби [74, с. 417].

Отже, враховуючи особливу небезпеку шкідливих програмних чи технічних засобів під час учинення шахрайства, їх особливі, так би мовити, «руйнівні» («проникаючі») характеристики, що значно полегшують доступ до чужого майна, А. Савченко вважає за необхідне зробити законодавчу вказівку на їх використання під час учинення шахрайства (у межах ч. 3 ст. 190 КК України) поряд зі вчиненням цього злочину шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки [74, с. 418].

З висновками Ю. Шуляк та А. Савченко важко погодитись, оскільки там, де мова йде про маніпуляції з комп'ютерними програмами, доречно говорити про комп'ютерний злочин, який до того ж може бути способом вчинення злочину проти власності. Шахрайство, яке вчиняється за допомогою новітніх технологій, характеризується різноманітністю форм і способів. Проте ч. 3 ст. 190 КК України не відображає всіх можливих способів учинення шахрайства, де принаймні використовуються засоби електронно-обчислювальної техніки, мережа Інтернет, мобільна телефонія тощо. Разом з тим згадаємо про те, що не криміналізовано й телефонне шахрайство, тобто коли злочинець використовує телефонний зв'язок і засіб доступу до такого зв'язку з метою вчинення шахрайства: несанкціоноване списання коштів із рахунку чужого абонента; незаконне прохання подзвонити за певним номером телефону без попередження про зняття коштів під час такого телефонування; незаконні махінації із засобами поповнення рахунків абонентів мобільної телефонії тощо. Щодо шахрайства з використанням засобів доступу до банківських рахунків суди та правоохоронні органи неоднозначні під час кваліфікації цих дій. Хоча, в засобах масової інформації міститься безліч випадків, які свідчать про значне зростання шахрайств із пластиковими картками, шахрайств із використанням банкоматів, інтернет-шахрайств тощо. Однією з причин високої латентності подібних злочинів є відсутність державних кордонів, якщо злочин учиняється за допомогою Інтернету, недосконалість законодавства і, відповідно, неможливість співпрацювати з іншими країнами під час

розслідування цих злочинів у зв'язку зі значними відмінностями в законодавстві різних країн щодо такого злочину. Наведене дає підстави стверджувати, що термін «електронно-обчислювальна техніка» є застарілим.

Отже, слід з'ясувати, що думають науковці з цього приводу. Замість чотирьох термінів (електронно-обчислювальна машина (комп'ютер), автоматизована система, комп'ютерна мережа, мережа електрозв'язку), Д. Азаров запропонував вживати лише два – «комп'ютерна система» і «телекомунікаційна мережа». Однак незважаючи на те, що цей висновок має відношення до злочинів у сфері комп'ютерної інформації, однак все ж доцільно використання цих термінів щодо досліджуваного шахрайства.

М. Карчевський, обстоюючи подібну позицію, пропонує не визначати в тексті закону види засобів оброблення комп'ютерної інформації, а використовувати один загальний термін – «комп'ютерна система». Він визначається в Конвенції про кіберзлочинність, прийнятій у межах Ради Європи 23 листопада 2001 р. та ратифікованій Україною 7 вересня 2005 р. Під комп'ютерною системою в конвенції пропонується розуміти будь-який пристрій або групу взаємно поєднаних чи пов'язаних пристроїв, один або більше з яких, відповідно до певної програми, виконує автоматичне опрацювання даних. Такий термін, на думку М. Карчевського, є більш вдалим, оскільки він повністю охоплює електронно-обчислювальну машину, автоматизовану систему й комп'ютерну мережу. Його використання дозволило б зробити редакцію норми більш лаконічною, не «прив'язувати» кримінальне законодавство до певного стану розвитку інформаційних технологій, зробити його у зв'язку з цим більш стабільним [37, с. 139].

Отже, погоджуючись із думками провідних учених у галузі комп'ютерних злочинів, вважаємо за доцільне використовувати замість терміна «електронно-обчислювальна техніка» терміни «комп'ютерна система» і «телекомунікаційна мережа» щодо названого шахрайства.

Далі слід розглянути питання щодо санкції ч. 3 ст. 190 КК України. О. Кравченко визначила, що за багатолітню історію людства в законодавстві

постійно вдосконалювалася норма, яка встановлювала відповідальність за шахрайство, посилюючи суворість покарання за такі дії [44, с. 5–6]. Ю. Філей у свою чергу обґрунтував, що періодичне посилення кримінальної відповідальності за злочини проти власності ефективності своєї не виявило, оскільки не були усунені передусім причини корисливої злочинності [78, с. 8]. Покарання за шахрайство, на думку С. Шалгунової, повинне мати економічний, матеріальний характер. Основним видом покарання за такі злочини повинен бути штраф, а як його альтернатива (у тих випадках, коли винний не бажає сплачувати штраф, не має коштів для його сплати або відсутнє у винного майно, за рахунок якого можна сплатити штраф) – виправні роботи [84, с. 71].

Ю. Шуляк запропонувала скорегувати нижню та верхню межі покарання у вигляді позбавлення волі в бік зменшення широти амплітуди їх коливання в ч. ч. 3 і 4 ст. 190 КК України та запровадити такі додаткові покарання: позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років – для службових осіб; конфіскацію відповідних шкідливих програмних чи технічних засобів, які є власністю винної особи, якщо вони використовуються під час учинення шахрайства [89, с. 235].

Отже, межі покарання, визначені санкцією ч. 3 ст. 190 КК України, на нашу думку, є невиправдано широкими (від 3 до 8 років позбавлення волі). Доцільно було б обмежити межі судового розсуду. Для цього достатньо встановити розбіжність між нижньою та верхньою межею санкції норми в 2-3 роки позбавлення волі.

Таким чином, з метою вдосконалення законодавства щодо кримінальної відповідальності за шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки, замість терміна «електронно-обчислювальна техніка» слід запровадити терміни «комп'ютерна система» й «телекомунікаційна мережа». Увести альтернативні санкції за таке шахрайство, які мають економічний характер, та зменшити строки позбавлення волі. Діяння, учинені шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки, на нашу думку, охоплюються складами комп'ютерних

злочинів. Кримінальний кодекс України доцільно доповнити новими складами злочинів: комп'ютерне та телекомунікаційне шахрайство, а також крадіжка, учинена шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерних систем та телекомунікаційних мереж.

Досить поширеним є шахрайство у сфері туристичних послуг. На сьогоднішній день Кримінальний кодекс України не містить окремої (самостійної) норми, яка б передбачала відповідальність за шахрайство у сфері надання туристичних послуг. А це означає, що шахрайство у згаданій сфері є лише специфічним різновидом вчинення загальнокримінального шахрайства (ст. 190 КК України). Проте, враховуючи специфіку сегменту економіки, де вчиняється таке шахрайство (сфера надання туристичних послуг), особливості предметів, способів, суб'єктів, інших об'єктивних і суб'єктивних ознак, а також обставин, що мають значення для кримінально-правової оцінки діяння, можна говорити про те, що даний різновид шахрайства в науково-практичному плані потребує окремої кримінально-правової характеристики, що сприятиме правильній кваліфікації цього посягання, належній диференціації кримінальної відповідальності за його вчинення та відповідному відмежуванню від суміжних злочинів.

А також з метою вдосконалення законодавства, до кваліфікуючих ознак злочину, передбаченого ч. 2 ст. 190 КК України, слід було б додати вчинення його «щодо неповнолітнього або щодо особи похилого віку, особи з обмеженими фізичними можливостями чи такої, яка перебуває у безпорадному стані», а до особливо кваліфікуючих ознак злочину, передбаченого ч. 3 ст. 190 цього Кодексу, – вчинення «шляхом умисного невиконання цивільно-правових зобов'язань» та «щодо багатьох осіб». Запропоновані кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки шахрайства спрямовані не на наділення суб'єкта злочину якими-небудь додатковими характеристиками та не на розширення якихось обставин вчинення цього злочину, а передусім на кримінально-правовий захист потерпілого, як однієї з найбільш уразливих ознак у досліджуваному складі злочину [64, с. 140]

Такий підхід відповідатиме принципам справедливості та гуманізму кримінального права. За статистичними дослідженнями, у 36,0 % випадках потерпілими, поряд із повнолітньою особою, яка безпосередньо оплатила всі чи частку туристичних послуг, були неповнолітні особи, як члени сім'ї (близькі особи); у 24,3 % потерпілими виявилися особи похилого віку, особи з обмеженими фізичними можливостями, специфіку яких усвідомлювали винні особи, а також особи, які перебували у безпорадному стані (зокрема, хворі, які потребували термінового оздоровлення, отримання медичних консультацій, лікування, проведення хірургічних операцій); у 22,2 % випадках шахрайство було вчинено щодо 10 і більше потерпілих.

Найбільш резонансними випадками при вчиненні аналізованого виду злочину є шахрайська діяльність окремих туроператорів, які створюють фінансово-туристичні піраміди, контролюючи значні грошові потоки, доводячи до банкрутства велику кількість туристичних агентств та маскуючи свої злочини під невиконання цивільно-правових зобов'язань. За таких обставин встановлення кримінальної відповідальності за вчинення шахрайства «шляхом умисного невиконання цивільно-правових зобов'язань» є найбільш оптимальним варіантом вирішення цієї проблеми.

Поряд з цим необхідно також виробити сталу слідчу й судову практику, а відповідним правоохоронним структурам (зокрема, Держфінмоніторингу, Міністерству внутрішніх справ України тощо) видати накази (інструкції), в яких містився б чіткий опис «типології» шахрайства у сфері надання туристичних послуг, як це практикується, наприклад, у контексті легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, через ринок нерухомого майна [64, с. 141]. Крім цього, ми підтримуємо наукові позиції, що особливо кваліфікуючою ознакою складу шахрайства у ч. 3 ст. 190 КК України слід визнати вчинення його службовою особою з використанням свого службового становища.

На сьогоднішній день страховий ринок є однією з найважливіших складових фінансової безпеки країни. Без розвиненого, ефективного та стабільного страхового ринку є неможливим забезпечення поступового соціально-

економічного розвитку держави, безпечне функціонування суб'єктів господарювання, підвищення добробуту населення. Одним із основних чинників, які гальмують розвиток і ефективне функціонування страхового ринку на благо економіки є страхове шахрайство, яке щороку завдає колосальних збитків державі. Страхове шахрайство – протиправна дія суб'єктів договору страхування, або третіх сторін, внаслідок чого суб'єкти договору отримують можливість обертати капітал на свою користь на незаконній та безоплатній основі. Таким чином, страхове шахрайство відбувається, коли будь-яка дія однієї із сторін страхового договору вчиняється з наміром обманним шляхом отримати певну вигоду чи перевагу. Варто зазначити, що суб'єктами страхового шахрайства можуть бути не лише страхувальники, але й страховики разом із усіма посередниками, які діють на страховому ринку [32, с. 112].

Боротьба із проявами шахрайства у сфері страхування змушує страховиків об'єднуватись і створювати союзи, а державу вживати дієвих заходів задля вирішення цієї проблеми. Так, практично в усіх розвинутих країнах, де страхування відіграє важливу роль для ефективного функціонування національної економіки, існують спеціалізовані організації, головним завданням яких є забезпечення контролю на страхового ринку та протистояння проявам шахрайства на ньому

Великим недоліком є те, що на даний час у Кримінальному кодексі України (ККУ) немає терміну «страхове шахрайство», а отже, немає норм, які б регулювали злочинну діяльність. Згідно із Кримінальним кодексом України покараннями за протиправну діяльність у сфері страхування є штраф розміром у 850 грн, суспільні роботи терміном до 240 год, виправні роботи до двох років, або обмеження волі до трьох років. Якщо має місце скоєння шахрайства у великих розмірах – штраф у розмірі 4250 грн, позбавлення волі від трьох до восьми років [45].

Отже, можна зробити висновки, що страхове шахрайство на ринку страхових послуг має суттєві наслідки, спричинюючи значні втрати для всіх суб'єктів страхового ринку, зокрема для держави. Витрати у випадках, які мають

шахрайський характер, несуть 10–15% загальних розмірів страхових відшкодувань. Необхідним є покращення законодавчої бази щодо страхового шахрайства та використання досвіду зарубіжних країн, які мають багаторічний досвід у такій сфері, що насамперед передбачає створення єдиної бази страхувальників та консолідацію дій між владою, страховиками та їх об'єднаннями.

На рис. 3.1. узагальнено шляхи удосконалення відповідальності за здійснення шахрайства.

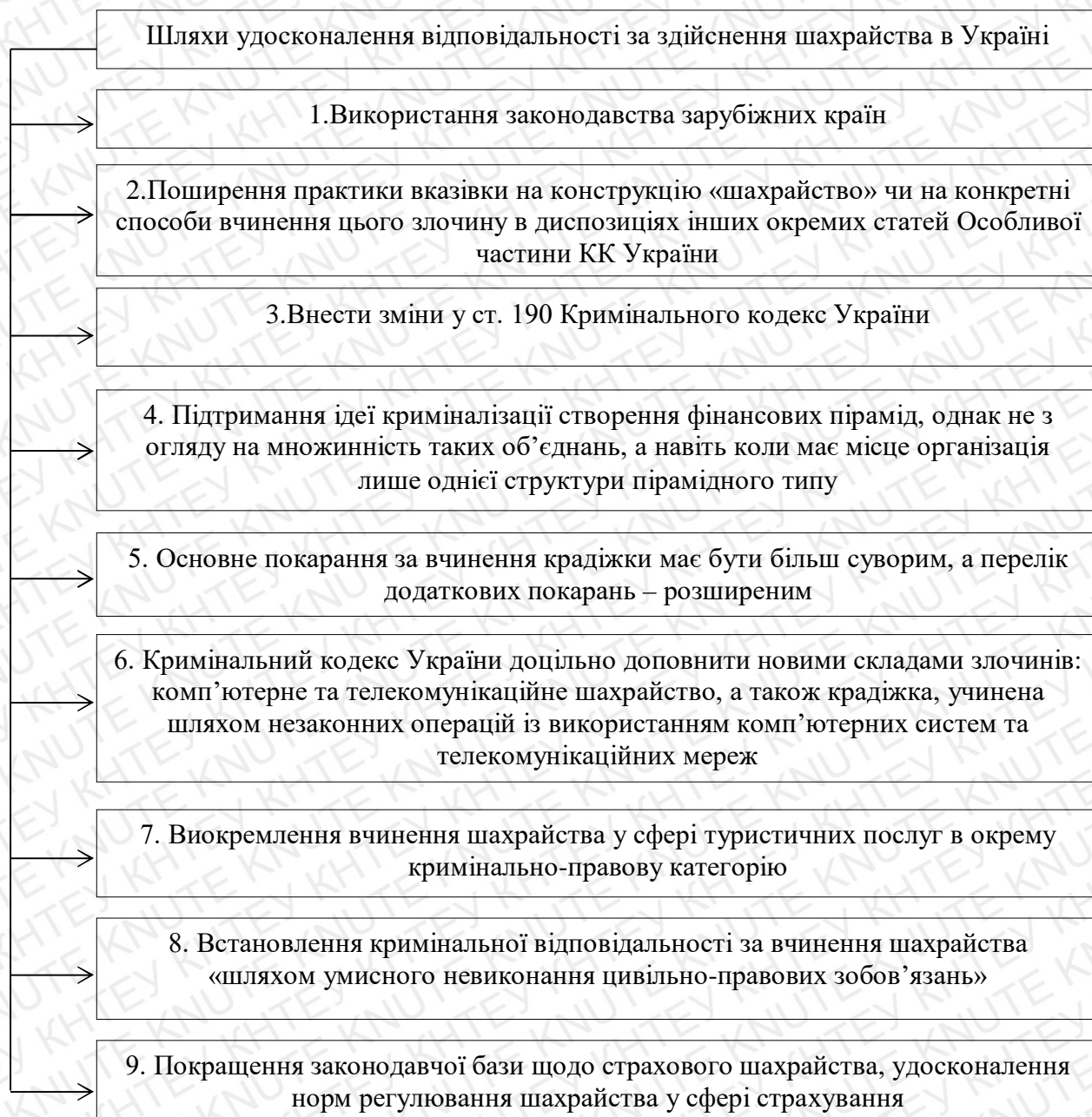

Рис. 3.1. Основні шляхи вдосконалення кримінальної відповідальності за здійснення шахрайства в Україні

Таким чином, доцільно запропонувати наступні шляхи вдосконалення кримінальної відповідальності за здійснення шахрайства в Україні, а саме:

- 1) використання законодавства зарубіжних країн;
- 2) поширення практики вказівки на конструкцію «шахрайство» чи на конкретні способи вчинення цього злочину в диспозиціях інших окремих статей Особливої частини КК України;
- 3) у ст. 190 «Шахрайство» КК України варто:
  - а) уточнити предмет та спосіб цього злочину, а також зробити вказівку на відповідних спеціальних потерпілих від цього злочину;
  - б) конструкцію «завдало значної шкоди потерпілому» замінити «вчинене у значних розмірах»;
  - в) серед кваліфікуючих ознак цього злочину вказати на конструкцію «службовою особою з використанням свого службового становища» та «шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, шкідливих програмних чи технічних засобів»;
- 4) слід підтримати ідею криміналізації створення фінансових пірамід, однак не з огляду на множинність таких об'єднань, а навіть коли має місце організація лише однієї структури пірамідного типу;
- 5) основне покарання за вчинення крадіжки має бути більш суворим, а перелік додаткових покарань – розширеним;
- 6) Кримінальний кодекс України доцільно доповнити новими складами злочинів: комп'ютерне та телекомунікаційне шахрайство, а також крадіжка, учинена шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерних систем та телекомунікаційних мереж;
- 7) виокремити вчинення шахрайства у сфері туристичних послуг в окрему кримінально-правову категорію;
- 8) встановити кримінальну відповідальність за вчинення шахрайства «шляхом умисного невиконання цивільно-правових зобов'язань»;
- 9) покращити законодавчу базу щодо страхового шахрайства, удосконалення норми регулювання шахрайства у сфері страхування.

Отже, на нашу думку, внесення змін у чинне законодавство України та реалізація запропонованих шляхів та пропозицій сприятиме вдосконаленню кримінальної відповідальності за шахрайство в Україні, а також зменшенню випадків здійснення шахрайства.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Встановлення кваліфікуючих ознак у складах злочинів, які передбачають відповідальність за шахрайство, у багатьох випадках характеризується неузгодженістю та суперечливістю положень, котрі містяться у розглянутих статтях закону, у зв'язку з чим такі положення потребують відповідного вдосконалення та уніфікації шляхом внесення науково обгрунтованих змін та доповнень до Кримінального кодексу України. Таким чином, кваліфікуючими ознаками шахрайства, які тягнуть за собою більш суворе покарання визначено частинами 2,3,4 статті 190 КК: повторне вчинення; вчинення за попередньою змовою групою осіб; вчинення шахрайства, що завдало значної шкоди потерпілому; вчинене у великих розмірах; вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки; вчинене в особливо великих розмірах.

Покарання за чинним кримінальним законодавством є мірою державного примусу, що призначається за вироком суду особі, яка визнана винною у вчиненні злочину. Варіанти покарання за шахрайство дуже широкі. В залежності від кваліфікуючих ознак, законодавство передбачає наступні покарання. Заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою (шахрайство) - карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років. Шахрайство, вчинене повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або таке, що завдало значної шкоди потерпілому, - карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян

або виправними роботами на строк від одного до двох років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років. Шахрайство, вчинене у великих розмірах, або шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, - карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років. Шахрайство, вчинене в особливо великих розмірах або організованою групою, - карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна. Окрім кримінальної відповідальності, в Україні також передбачена й адміністративна відповідальність за шахрайство. Стаття 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення встановлює стягнення за дрібне викрадення чужого майна, в тому числі здійснене шляхом шахрайства: від штрафу в розмірі 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (170 грн.) до адміністративного арешту на строк 10 діб за повторне вчинення такого правопорушення. Отже, українське законодавство потребує певного удосконалення щодо видів покарань за вчинення шахрайства з урахуванням зарубіжного досвіду.

Доцільно запропонувати наступні шляхи вдосконалення кримінальної відповідальності за здійснення шахрайства в Україні, а саме: 1) використання законодавства зарубіжних країн; 2) поширення практики вказівки на конструкцію «шахрайство» чи на конкретні способи вчинення цього злочину в диспозиціях інших окремих статей Особливої частини КК України; 3) у ст. 190 «Шахрайство» КК України варто: а) уточнити предмет та спосіб цього злочину, а також зробити вказівку на відповідних спеціальних потерпілих від цього злочину; б) конструкцію «завдало значної шкоди потерпілому» замінити «вчинене у значних розмірах»; в) серед кваліфікуючих ознак цього злочину вказати на конструкцію «службовою особою з використанням свого службового становища» та «шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, шкідливих програмних чи технічних засобів»; 4) слід підтримати ідею криміналізації створення фінансових пірамід, однак не з огляду на множинність таких об'єднань, а навіть коли має місце організація лише однієї структури пірамідного типу; 5) основне покарання за вчинення крадіжки має бути більш

суворим, а перелік додаткових покарань – розширеним; 6) Кримінальний кодекс України доцільно доповнити новими складами злочинів: комп'ютерне та телекомунікаційне шахрайство, а також крадіжка, учинена шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерних систем та телекомунікаційних мереж; 7) виокремити вчинення шахрайства у сфері туристичних послуг в окрему кримінально-правову категорію; 8) встановити кримінальну відповідальність за вчинення шахрайства «шляхом умисного невиконання цивільно-правових зобов'язань»; 9) покращити законодавчу базу щодо страхового шахрайства, удосконалення норми регулювання шахрайства у сфері страхування.

Отже, на нашу думку, внесення змін у чинне законодавство України та реалізація запропонованих шляхів та пропозицій сприятиме вдосконаленню кримінальної відповідальності за шахрайство в Україні, а також зменшенню випадків здійснення шахрайства.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Шахрайство – це злочин щодо заволодіння чужим майном шляхом обману чи зловживання довірою, який передбачає, як адміністративну, так і кримінальну відповідальність. Шахрайство визначається законодавством, як заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Шахрайство являє собою своєрідну «інтелектуальну» злочинну діяльність, здійснення якої передбачає, що шахрай у своїй свідомості розробляє схеми проведення шахрайської операції, обирає організаційні та технічні заходи, спрямовані на забезпечення можливостей її практичної реалізації. Кримінальна відповідальність за шахрайство передбачена ст. 190 КК України і карається штрафом, виправними роботами або позбавленням волі. Оскільки саме цей злочин є найбільш «хитрим», важко доказуваним, чим і користуються шахраї, то необхідно значно більше уваги приділяти вказаному виду правопорушень.

Своїми історичними витоками визнання шахрайства як злочинного діяння пов'язане з римським правом - правом розвинутих торговельно-грошових відносин. Поступово виокремлюючись від приватноправового діяння, на кінець XVIII - початок XIX ст. шахрайство набуло власних ознак, що дало підстави узагальнити визначення поняття шахрайства як кримінально караного діяння з власним складом злочину.

Проаналізувавши історичні аспекти виникнення шахрайства, можна виокремити наступні етапи розвитку кримінальної відповідальності за шахрайство: 1) період формування кримінальної відповідальності за шахрайство та ототожнення його з “воровством”, “тятьбою” й “крадіжкою” (IX – перша половина XVI ст.); 2) період нормативного закріплення та удосконалення кримінальної відповідальності за шахрайство (друга половина XVI ст. – 1922 р.); 3) радянський період ідеологізації кримінальної відповідальності за шахрайство (1922–2001 рр.); 4) сучасний період кримінальної відповідальності за шахрайство (2001 р. і дотепер).

Вивчення історичного досвіду боротьби з шахрайством у розвинутих країнах в умовах капіталізації суспільних відносин сприятиме подальшому вдосконаленню законодавства в цій сфері в країнах з ринковою економікою. А це, в свою чергу, зумовлює потребу в подальших історико-правових дослідженнях зазначеної проблеми.

Безпосереднім об'єктом шахрайства є відносини власності. Саме об'єкт даного злочину підкреслює суспільну небезпечність даного злочину, адже відносини власності займають одне з найважливіших місць серед інших людських відносин, вони захищаються безпосередньо Конституцією України, що говорить про їхню важливість. Тому, об'єкт шахрайства служить не лише елементом даного складу злочину, але і індикатором небезпечності даного злочину. Предметом шахрайства є майно в розумінні речі та право на майно, яке повинно відповідати ознакам матеріальності, економічної цінності, відсутності прав на нього у суб'єкта злочину. Об'єктивна сторона шахрайства – зовнішній вираз злочину, сукупність передбачених законом про кримінальну відповідальність ознак, які характеризують зовнішній прояв суспільно небезпечного діяння, що посягає на об'єкт кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови цього посягання.

За КК України суб'єктом шахрайства може бути лише фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, тоді як в іноземному кримінальному законодавстві – це як загальний, так і спеціальний суб'єкт, а також юридична особа (організація). Суб'єктивна сторона злочинів проти власності – це психічна діяльність особи, яка вчиняє злочин проти власності, що безпосередньо відноситься до ознак його складу. Зміст суб'єктивної сторони складу злочину характеризується такими юридичними ознаками як вина, мотив та мета злочину. Змістом же суб'єктивної сторони злочину як явища реальної дійсності охоплюються також і інші компоненти психічної діяльності, деякі з них можуть мати законодавче закріплення в певних складах злочинів (емоції, потреби, інтереси). Суб'єктивна сторона вчинення злочину має важливе значення для характеристики шахрайства. Це його внутрішня сторона, тобто психічна

діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості та волі до суспільно небезпечного діяння, яке нею вчиняється, і до його наслідків. Основною характеризуючою ознакою суб'єктивної сторони діяння є вина. Вина, як невід'ємний елемент суб'єктивної сторони злочину і обов'язкова ознака складу злочину нерозривно пов'язана з об'єктом та об'єктивною стороною. Вона найбільш акумулює в собі ознаки об'єкта та об'єктивної сторони, як у дзеркалі відображає те, як ці ознаки проходять крізь призму свідомості і волі. Свідомість і воля – елементи психічної діяльності людини, сукупність яких створює зміст вини, вони знаходяться в тісній взаємодії і відбивають інтелектуальний і вольовий момент діяння. Різні поєднання цих моментів створюють дві форми вини – умисел і необережність. Вчинення шахрайства (ст. 190 КК України) передбачає наявність у особи прямого умислу, корисливого мотиву та мети заволодіти чужим майном або придбати право на нього.

Встановлення кваліфікуючих ознак у складах злочинів, які передбачають відповідальність за шахрайство, у багатьох випадках характеризується неузгодженістю та суперечливістю положень, котрі містяться у розглядуваних статтях закону, у зв'язку з чим такі положення потребують відповідного вдосконалення та уніфікації шляхом внесення науково обгрунтованих змін та доповнень до Кримінального кодексу України. Таким чином, кваліфікуючими ознаками шахрайства, які тягнуть за собою більш суворе покарання визначено частинами 2,3,4 статті 190 КК: повторне вчинення; вчинення за попередньою змовою групою осіб; вчинення шахрайства, що завдало значної шкоди потерпілому; вчинене у великих розмірах; вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки; вчинене в особливо великих розмірах.

Покарання за чинним кримінальним законодавством є мірою державного примусу, що призначається за вироком суду особі, яка визнана винною у вчиненні злочину. Варіанти покарання за шахрайство дуже широкі. В залежності від кваліфікуючих ознак, законодавство передбачає наступні покарання. Заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання

довірою (шахрайство) - карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років. Шахрайство, вчинене повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або таке, що завдало значної шкоди потерпілому, - карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк від одного до двох років, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років. Шахрайство, вчинене у великих розмірах, або шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, - карається позбавленням волі на строк від трьох до восьми років. Шахрайство, вчинене в особливо великих розмірах або організованою групою, - карається позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна. Окрім кримінальної відповідальності, в Україні також передбачена й адміністративна відповідальність за шахрайство. Стаття 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення встановлює стягнення за дрібне викрадення чужого майна, в тому числі здійснене шляхом шахрайства: від штрафу в розмірі 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (170 грн.) до адміністративного арешту на строк 10 діб за повторне вчинення такого правопорушення. Отже, українське законодавство потребує певного удосконалення щодо видів покарань за вчинення шахрайства з урахуванням зарубіжного досвіду.

Доцільно запропонувати наступні шляхи вдосконалення кримінальної відповідальності за здійснення шахрайства в Україні, а саме: 1) використання законодавства зарубіжних країн; 2) поширення практики вказівки на конструкцію «шахрайство» чи на конкретні способи вчинення цього злочину в диспозиціях інших окремих статей Особливої частини КК України; 3) у ст. 190 «Шахрайство» КК України варто: а) уточнити предмет та спосіб цього злочину, а також зробити вказівку на відповідних спеціальних потерпілих від цього злочину; б) конструкцію «завдало значної шкоди потерпілому» замінити «вчинене у значних розмірах»; в) серед кваліфікуючих ознак цього злочину вказати на конструкцію

«службовою особою з використанням свого службового становища» та «шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, шкідливих програмних чи технічних засобів»; 4) слід підтримати ідею криміналізації створення фінансових пірамід, однак не з огляду на множинність таких об'єднань, а навіть коли має місце організація лише однієї структури пірамідного типу; 5) основне покарання за вчинення крадіжки має бути більш суворим, а перелік додаткових покарань – розширеним; 6) Кримінальний кодекс України доцільно доповнити новими складами злочинів: комп'ютерне та телекомунікаційне шахрайство, а також крадіжка, учинена шляхом незаконних операцій із використанням комп'ютерних систем та телекомунікаційних мереж; 7) виокремити вчинення шахрайства у сфері туристичних послуг в окрему кримінально-правову категорію; 8) встановити кримінальну відповідальність за вчинення шахрайства «шляхом умисного невиконання цивільно-правових зобов'язань»; 9) покращити законодавчу базу щодо страхового шахрайства, удосконалення норми регулювання шахрайства у сфері страхування.

Отже, на нашу думку, внесення змін у чинне законодавство України та реалізація запропонованих шляхів та пропозицій сприятиме вдосконаленню кримінальної відповідальності за шахрайство в Україні, а також зменшенню випадків здійснення шахрайства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анісімов Г. М. Зловживання довірою як спосіб вчинення злочину: поняття і кримінально-правове значення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. юрид. наук: спец 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Г.М. Анісімов. - Х., 2003. - 20 с.
2. Антонюк Н. О. Кримінальна відповідальність за заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою / Н. О. Антонюк. – Львів: ПАІС, 2008. – С. 48.
3. Антонюк Н.О. Кримінально-правова охорона власності: навч. посібник. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 514 с.
4. Бажанов М. І. Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов. – К: Юрінком Інтер, 2005. – С. 133.
5. Бантишев О. Ф. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Загальна частина / О. Ф. Бантишев, С. А. Кузьмін. – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2010. – 336 с.
6. Безверхов А. Некоторые вопросы квалификации мошенничества / А. Безверхов // Уголовное право. – 2008. – № 2. – С. 4–9.
7. Бехруз Х. Вступ до порівняльного правознавства: навч. посібник / Х. Бехруз. – Одеса: Юридична література, 2002. – 328 с.
8. Бигич О.Л. Порівняльне правознавство: природа та методологічне значення: дис. канд. юрид. наук / Бигич Олена Леонідівна. – К., 2008.
9. Богатирьов І. Г. Окремі питання кримінально-правової протидії шахрайству / І. Г. Богатирьов // Влада. Людина. Закон: міжнародний науковий журнал. – Запоріжжя, 2010. – № 12. – С. 14–18.
10. Бойцов А. И. Преступления против собственности / Бойцов А. И. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. – 775 с.
11. Борзенков Г. Н. Ответственность за мошенничество (вопросы квалификации) / Борзенков Г. Н. – М.: Юридическая литература, 1971. – 168 с.

12. Борзенков Г. Н. Ответственность за мошенничество по советскому уголовному праву: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; исправительно-трудовое право» / Г. Н. Борзенков. – М., 1966. – 14 с.
13. Борзенков Г. Разграничение обмана и злоупотребления доверием // Г. Борзенков // Уголовное право. – 2008. – № 5. – С. 4–7.
14. Бостан Л. М. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посіб.] / Л. М. Бостан, С. К. Бостан. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 672 с.
15. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина: [навч. посіб.] / Вереша Р. В. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 960 с.
16. Вознюк А. А. Поняття та елементи кримінально-правової характеристики злочинів / А. А. Вознюк // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 154–160.
17. Воробей П. А. Завдання і дія кримінального закону / Воробей П. А., Коржанський М. Й., Щупаковський В. М. – К., 1997. – 156 с.
18. Гайдай В. Я. Історико-правовий аналіз виникнення та становлення сучасного поняття «шахрайство» у вітчизняній правничій науці / В.Я. Гайдай // Вісник. Національний університет внутрішніх справ. - Х., 2005. - Вип.31. - С. 215-221.
19. Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн: [навч. посіб.] / Глиняний В. П. – 5-те вид., перероб. і допов. – К.: Істина, 2005. – 768 с.
20. Гончаренко, В.Г., Демський Е.Ф., Джужа О.М. «Кримінально-виконавче законодавство України» 2010. - 431 ст.
21. Горбачова І. М. Заходи безпеки в кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / І. М. Горбачова. – Одеса, 2008. – 20 с.
22. Гуров А.И. Мошенничество и его профилактика. – М.: Знание, 1983. – 64 с.

23. Гришук В.К. Кримінальне право України. Загальна частина: Нтвч. посібник. - К, 2006.
24. Дагель П.С., Михеев Р.В. Установление субъективной стороны преступления. – Владивосток: Изд-во ДВГУ, 1972. – 36 с.
25. Діденко В. П. Історія кримінального права України: [монографія] / Діденко В. П. – К., ВБ «Аванпост-Прим», 2009. – 164 с.
26. Дмитрієв А. І. Порівняльне правознавство: [навч. посіб.] / А. І. Дмитрієв, А. О. Шепель; відп. редактор В. Н. Денисов. – К.: Юстініан, 2003. – 184 с.
27. Дорохіна Ю.А. Суб'єктивна сторона злочинів проти власності / Ю.А. Дорохіна, 2014. – К: Юридична наука, 2014. – № 14, С. 52-57.
28. Дубровский Д.И. Проблема идеального. – М., 1983.
29. Ємельянов В. П. Кваліфікація злочинів проти власності: навч. Посібник / В. П. Ємельянов. – Х.: Рубікон, 1996. – 112 с.
30. Ємельянов М.В. Кримінально-правова характеристика шахрайства: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., 2013. – 19 с.
31. Ємельянов М. В. Об'єктивна та суб'єктивна сторона шахрайства / М. В. Ємельянов // Форум права. - 2012. - № 3. - С. 184-189. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_3_33.
32. Жабинець О. О. Боротьба з шахрайством у страховій діяльності: стан, досвід, перспективи [Текст] / О. О. Жабинець // Інтеграція країн з перехідною економікою у світовий економічний простір: стан і перспективи: Матеріали міжнародної наукової студентсько-аспірантської конференції. – Львів, 2005. – С. 112–113.
33. Заєць О. М. Правопорушення у сфері страхування під час розслідування страхових випадків / О. М. Заєць // Південноукраїнський правничий часопис. – 2010. – № 2. – С. 242–244.
34. Захарченко П. П. Історія держави і права України: [підручник] / Захарченко П. П. – К.: Атіка, 2004. – 368 с.

35. Зелинский А. Ф. Криминальная психология. Научно-практическое издание / Зелинський А. Ф. – К.: Юринком Интер, 1999. – 240 с.
36. Зінченко І. О. Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання: [монографія] / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін / За заг. ред. проф. Тютюгіна В. І. – Харків: «Фінн», 2008. – 336 с.
37. Карчевський М. Особливості кваліфікації злочинів проти власності, що вчиняються з використанням комп'ютерної техніки // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 1. – С. 139 – 142.
38. Киричко В.М., Перепелиця О.І. Злочини у сфері господарської діяльності за Кримінальним кодексом України та в судовій практиці: науково-практичний коментар / За заг. ред. В.Я. Тація. – Х.: Право, 2010. – 784 с.
39. Кісілюк Е. М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917–1921 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Е. М. Кісілюк. – К., 2003. – 20 с.
40. Книженко О. О. Виправлення як мета покарання та її вплив на кримінально-правові санкції // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 3. – С. 253-256.
41. Ковальський В. С. «Кримінальне право України» Посібник, 2009 р. – 147 с.
42. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кодексу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
43. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
44. Кравченко О.В. Психологічні особливості шахрайства: автореф. дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / О.В. Кравченко; Нац. ун-т. внутр. справ. – Х., 2005. – 21 с.
45. Кримінальний Кодекс України - <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

46. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів: [навч. посіб.] / М. Й. Коржанський. – Видання 3-тє, доп. і пероб. – К.: Атіка, 2007. – 592 с.
47. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів / М. Й. Коржанський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravoznavec.com.ua/books/253/18874/28/#chapter>.
48. Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину: [монографія] / Коржанський М. Й. – Д.: Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ; Ліра ЛТД, 2005. – 252 с.
49. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: Академ. курс: Підручник. – К.: Концерн «Вид. Дім «Ін Юре», 2014. – с. 50.
50. Кравченко О.В. Психологічні особливості шахрайства: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук: спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / О.В. Кравченко. - Х., 2005. - 21 с.
51. Кочои С. М. Ответственность за корыстные преступления против собственности / Кочои С. М. – 2-е изд., доп. и перераб. – М., 2000. – 288 с.
52. Левшиц Д. Ю. Уголовная ответственность за финансовое мошенничество по законодательству России и зарубежных стран: автореф. дис. на соискание науч. степ. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Д.Ю. Левшиц. - М., 2007. - 21 с.
53. Лобойко Л. М. «Кримінально-процесуальне право». - Курс лекцій, 2010 р. - 456 с.
54. Лунев В.В. Предпосылки объективного вменения и принцип виновной ответственности // Сов.гос. и право. – 1972. – С. 54-57.
55. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): Монографія. – К.: Азімут-Україна, 2005. – 464 с.
56. Навроцький В.О. Кримінально-правова оцінка заволодіння чужими коштами шляхом використання через банкомат викраденої банківської платіжної картки // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовтня 2013 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2013. – С. 489 – 493.

57. Навроцький В. О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.) / В.О. Навроцький. – К.: Атіка, 2001. – 272 с.
58. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 6-е вид., перероб.і доп. – К.: Юрид. думка, 2009. – 1236 с.
59. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 9-те вид. – К.: Юридична думка, 2012. – 1316 с.
60. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 2-е вид., перероб.і доп. – К.: Дакор, 2008. – 1428 с.
61. Михайленко П. П. Кримінальне право, кримінальний процес та кримінологія України (статті, доповіді, рецензії). – У 3-х т. – К.: Генеза, 1999. – 944с.
62. Мусієнко О. Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах: монографія / О. Л. Мусієнко; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. — Х.: Право, 2009. — 168 с.
63. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України - <http://www.pravoznavec.com.ua/books/162/28/>.
64. Нестерова І. А. Злочинність у сфері туристичного бізнесу: кримінально-правова характеристика та запобігання: дис. кандидата юрид. наук: 12.00.08 / Нестерова Ірина Анатоліївна. – Ужгород, 2016. – 240 с.
65. Олійник П. В. Предмет злочинів проти власності: поняття, види, кримінально-правове значення: [монографія]/П.В. Олійник. – Х.: Право, 2011. – 208 с. – С. 126.
66. Пазинич Т.А. Криміналістична характеристика шахрайств та основні положення їх розслідування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. юрид. наук: спец 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» // Т.А. Пазинич. - Х., 2006. - 21 с.

67. Пластун В. Л. Проблеми шахрайства та практика його усунення / В. Л. Пластун // Економіка: проблеми та практики: Збірник наукових праць. Випуск 254: В 6 т. – Т. II. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2009. – С. 477–488.
68. Попов К.Л. Жертва шахрайства: віктимологічне дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. юрид. наук: спец 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / К.Л. Попов. - К., 2007. - 20 с.
69. Постанова № 12 від 25.12.92 р. «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності» / Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України (1972 – 2007). – Х.: ФОП Вапнярчук Н. М., 2007. – С. 251.
70. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності»: від 06.11.2009 р., № 10 // Збірник Постанов Пленуму Верховного суду України з кримінальних справ (1973-2011 років) / упоряд. Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгі. – Х. : Право, 2011. – С. 419-430.
71. Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності: постанова Пленуму Верховного Суду України від 25.12.1992 № 12 зі змінами, внесеними постановами Пленуму ВСУ від 04.06.1993 № 3, від 13.01.1995 № 3, від 03.12.1997 № 12 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах. - К.: Юрінком Інтер, 2004. - № 12. - 360 с.
72. Профілактика злочинів: Підручник / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О.М. Джужі. — К.: Атіка, 2011. — 720 с.
73. Савченко А.В., Шуляк Ю.Л. Кримінальна відповідальність за шахрайство в Україні та за кордоном: порівняльно-правове дослідження: монографія. – К.: Вид-во ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2013. – 216 с.
74. Савченко А. В. Щодо удосконалення кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак шахрайства / А.В. Савченко // Теоретичні та прикладні

проблеми кримінального права України: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 20–21 травня 2011 р.) / редкол.: Г.Є. Болдарь, А.О. Данилевський, О.О. Дудоров та ін.; – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2011. – С. 417–422.

75. Смаглюк О. В. Шахрайство за Кримінальним кодексом України 2001 року: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 [Електронний ресурс] / О. В. Смаглюк. – К., 2004.

76. Судебник Ивана IV (Царский судебник) – сборник русского феодального права, утвержденный на земском соборе 1550 г. и одобренный Стоглавым церковным собором в 1551 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://krotov.info/acts/16/2/pravo_02.htm.

77. Томаневич Л. М. Протидія шахрайству у сфері туризму / Л. М. Томаневич, М. В. Рібун // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 154–161.

78. Філей Ю.В. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінальновиконавче право» / Ю.В. Філей; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2006. – 18 с.

79. Фойницкий И.Я. Мошенничество по руському праву. – СПб, 1871. – 543 с.

80. Хилота В.В. Мошенничество в историко-правовом аспекте / В.В. Хилота [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1299666>.

81. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн. - Том I: Навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак. У 2 т./ За ред. члена-кореспондента Академії правових наук України В.Д. Гончаренка. - К.: Ін Юре. - 1998. - 504 с.

82. Цивільне право України. Загальна частина: підручник / за ред. Проф. Ю. Л. Бошицького та проф. Р. Б. Шишки. – К.: Ліра-К, 2014. – 760 с.

83. Чернишов Г. М. Фінансове шахрайство як об'єкт криминологічного дослідження / Г. М. Чернишов // Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої ювілею академіка С. В. Ківалова (16-17 травня

2014 р., м. Одеса): у 2 т. Т.1 / відп. ред. В. М. Дрьомін. - Одеса: Юридична література, 2014. - С. 648-651.

84. Шалгунова С. Покарання за корисливі злочини в проекті Кримінального кодексу України / С. Шалгунова // Право України. – 1999. – № 12. – С. 70–72.

85. Шапочка С. В. Шахрайство – корисливий злочин проти власності / С.В. Шапочка // Наукове забезпечення правоохоронної діяльності: Історія, сучасність та міжнародний досвід: тези доп. загальноуніверситетської підсумкової наук.-теорет. конф., присвяченої Дню науки (Київ, 19–20 травня 2006 року) – К.: Нац. ун-т внутр. справ, 2006. – С. 36–38.

86. Шапочка С. В. Шахрайство – корисливий злочин проти власності: історія та сьогодення / С. В. Шапочка // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2004. – № 9.

87. Шуляк Ю. Л. Кримінальна відповідальність і покарання за шахрайство у порівняльно-правовому аспекті / Ю. Л. Шуляк // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 3 (70). – С. 37–44.

88. Шуляк Ю. Л. Поняття, ознаки та види шахрайства в кримінальному праві зарубіжних країн / Ю. Л. Шуляк // Держава та регіони. – Серія: Право. – 2010. – № 3. – С. 229–234.

89. Шуляк Ю. Л. Удосконалення відповідальності за шахрайство: кримінально-правовий та психологічний аспекти / Ю. Л. Шуляк // Філософські, методологічні й психологічні проблеми права: тези доп. III Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 23 квітня 2010 р.) [Текст] / ред. кол.: В. В. Коваленко, М. В. Костицький, О. М. Джужа та ін. – К.: Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – С. 234–235.

90. Яценко С.С. «Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України», 4-те видання, перероблене та доповнене, 2012. - 841 ст.

91. Яциніна М. М. Об'єкт зловживання владою, службовим становищем або повноваженнями за КК України / М. М. Яциніна // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2016. – Випуск 62. – С. 184–191.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Трактування змісту «шахрайство»

Джерела	Трактування терміну «шахрайство»
Кримінальний кодекс України стаття 222 «Шахрайство з фінансовими ресурсами»	Шахрайство – це надання громадянином – підприємцем, засновником або власником або власником суб'єкта господарської діяльності неправдивої інформації органам державної влади чи місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак злочину проти власності
Кримінальний кодекс України стаття 190 «Шахрайство»	Шахрайство – це заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою
МСА 240 «Відповідальність аудитора, що стосується шахрайства, при аудиті фінансової звітності»	Шахрайство означає навмисну дію, яку здійснюють одна або декілька осіб з числа керівників суб'єкта або третіми особами, що приводить до неправильного подання фінансової звітності
Дж. Робертсоном	Шахрайство навмисне внесення фіктивної інформації у фінансові звіти з метою введення будь-кого в оману, яке спричинює збиток для інвесторів і кредиторів
Л.П. Кулаковська та Ю.В. Піча	Шахрайство – це навмисно неправильне відображення господарських операцій та подання на цій основі заздалегідь перекрученої, недостовірної звітної інформації її користувачам
А.Д. Шеремет та В.П. Суйц	Шахрайство – це навмисне неправдиве відображення та надання даних обліку та звітності одним або декількома особами із складу керівництва або співробітників підприємств, зокрема маніпулювання обліковими записами та фальсифікування первинних документів, реєстрів і звітності, навмисні зміни записів у обліку, які викривлюють зміст господарської операції та порушують праила, визначені законодавством або обліковою політикою підприємства, невмисно невірна оцінка активів та методів їх списання
Бондар М.І.	Шахрайство - навмисно неправильне відображення і представлення даних обліку і звітності службовими особами та керівництвом підприємства

Складові здійснення та обґрунтування шахрайства

Назва	Види
Необхідність або тиск зовнішніх обставин	<ul style="list-style-type: none"> -фінансовий тиск (жадібність, життя не за доходами, борги, відсутність коштів на рахунку, значні фінансові витрати, непередбачена потреба в коштах); -тиск вад та згубних звичок; -тиск, пов'язаний з роботою
Можливість	<ul style="list-style-type: none"> -відсутній або недостатній вплив контролю; -неможливість або неспроможність оцінити якість роботи; -відсутність виробничої дисципліни; байдужість керівництва, відсутність аудиторських перевірок.
Виправдовуючи свої дії, працівник думає	<ul style="list-style-type: none"> -я позичу кошти на якийсь час, а потім поверну; від цього гірше нікому не стане; -це спрямовано на благородні цілі.

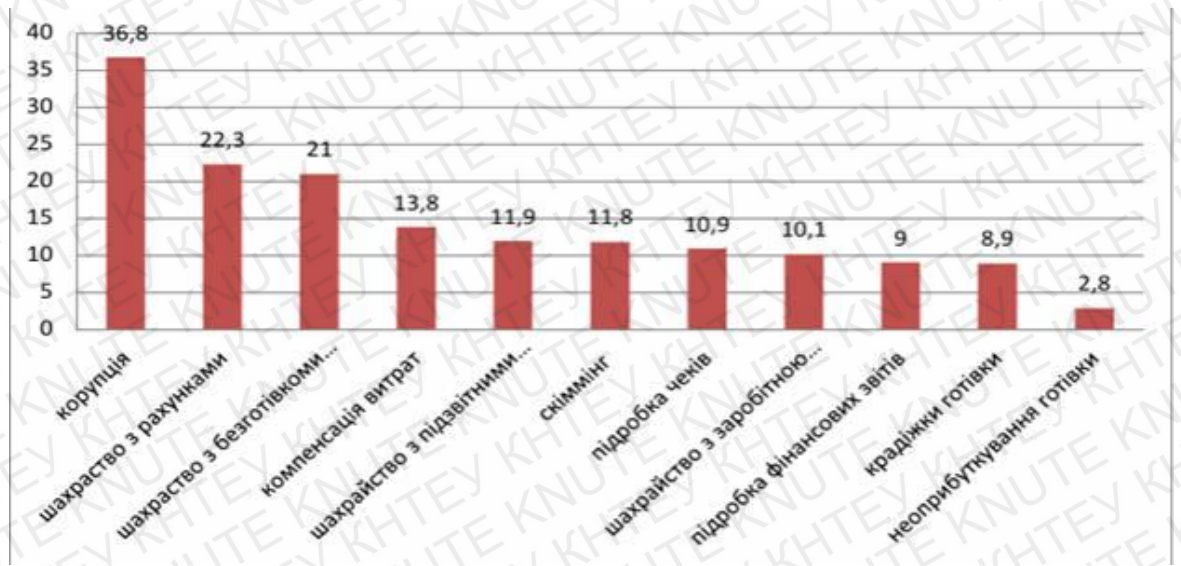

Рис. 1. Основні види шахрайств на підприємстві